

ભરતખાણના મહારાજ

૫૯૯૮
વિક્રમાદિત્ય. (૦૧૮)

૧૯૧૭

જાણતાં જોવાદરામ દેવાશ્રયી.

અમદાવાદ:

યુનિયન્ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(ગણે પ્રચારના હક્ક રચનારે સંપાદીત રાખ્યા છે)

સન ૧૯૧૫

કુળી ૩ ૧ ૧/૪ - ૧૦૦

ભરતખણડના મહારાજ

વિક્રમાદિત્ય.

સ્વનાર,

કૃષ્ણલાલ ગોવિંદરામ દેવાશ્રી.

અમદાવાદ:

યૂનિયન્ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(સર્વ પ્રકારના હક સ્વનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે)

भरतखण्डना महाराजा विक्रमादित्य.

प्रकरण १ छ

राज्याभिषेक.

अन्त्योप्याद्यः समजनि गुणैरेक एवावनीशः

शौर्योदार्यप्रभृतिभिरिहोर्वीतले विक्रमार्कः ।

श्रोतुः श्रोत्रावृतसवनवत्तस्य राज्ञः प्रबन्धं

संक्षिप्योच्चैर्विपुलमपि तं वच्मि किञ्चित्तदादौ ॥

છેલ્લો રાજા વિક્રમાદિત્ય થયોછે, પણ શૌર્ય, ઉદારતા વગેરે ગુણોને લીધે તેના જેવો ખીજો કોઈ થયો નથી રાજાઓના જીવનચરિત્ર સાબળનારના કાનને વિક્રમ રાજાતુ ચરિત્ર અમૃતના અભિષેક જેવું લાગેછે ને તે ચરિત્ર ધણાછે તોપણ ટકામા તેનું કેટલુંક વર્ણન (નીચે) કહીએ છીએ

પોતાના સાહસિકપણા માટે સુપ્રસિદ્ધતા મેળવનાર, શતકત્રય^૧ રચનાર ભર્તૃહરીનો ભાઈ, પરાક્રમ, પરાપકાર, અને ઉદારતાને માટે ઓળખાયેલો આર્યાવર્તનો અકવર્તિ મહારાજા, તેમજ સર્વ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત માલવ દેશમા ઉજ્જયિની નગરમા વિક્રમ નામનો એક રાજપુત હતો. રાજકુટુંબના મનુષ્યમા ને તેમા વળી રાજપુત્રને દરિદ્રતા હોતીજ નથી અર્થાત્ તેમને પૈસા ટકાની કાઈ કમીના હોતી નથી છતાં પણ આપણા આ રાજપુત વિક્રમ માટે તો એથી ઉલટું હતું તે જન્મથી જ દરિદ્રતાથી પીડાતો હતો. કહેવાય છે કે 'દૈવી વિચિત્રા ગતિ ।'

જન્મથી દરિદ્રતા હતી છતાં વિક્રમે નીતિથી કદી પણ વિરુદ્ધવર્તન ચલાવ્યું નહોતું નીતિથી વિમુખપણું અધમતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સામાન્ય રીત્યા એવો નિયમ છે કે જે જે ચીજોની જેને અનુકૂલતા હોય છે તેનું

મન ધણુ કરીને અનીતિ તરફ વળતુ નથી પણ જ્યારે તેના ઉપર દરિદ્રતા પોતાનો હુમલો કરે છે ત્યારે તે નીતિ—અનીતિ, ધર્મ—અધર્મ, ન્યાય—અન્યાય, યોગ્ય અને અયોગ્ય, સાર—ખોટુ અને ઉપયોગી કે નિરુપયોગી કશાનો પણ વિચાર કરવા શક્તિમાન થતો નથી કહેવાય છે કે ‘દારિદ્ર્ય-દોષેણ કરોતિ પાપમ્ ।’ તેમ જ વળી કહ્યું છે કે ‘દારિદ્ર્યદોષો ગુણરાશિનાશી’

આવી વખતે નીતિના માર્ગને ન મુકતા સીધે અને ન્યાયને રસ્તે ચાલનાર પુરુષ તો વિરલ જ હોય છે આવી વખતે ન્યાયમાર્ગે ચાલનાર તે સાધારણ પુરુષ તો નહિ જ પણ અસાધારણ પુરુષ છે એમ મનાતુ આવ્યું છે આવી સ્થિતિમા મનને વશ રાખવાનું કામ કાઢી નાનુસરું નથી આપણા આ રાજપુત્ર વિક્રમમા પોતાની દરિદ્રાવસ્થામા પણ પ્રસશનીય નીતિને લજવાનો લેશ માત્ર પણ ગુણ નહિ હતો તેથી સર્વ સ્થળે ધણી જ પ્રસિદ્ધિને પામ્યો હતો

કહેવાય છે કે

‘યસ્યાસ્તિ વિત્તં સ નરઃ કુલીનઃ

સ પण્ડિતઃ સ શ્રુતિમાન્ ગુણજ્ઞઃ ।

સ એવ વક્તા સ ચ દર્શનીયઃ

સર્વે ગુણાઃ કાઞ્ચન માશ્રયન્તે ॥ ’

દરિદ્રતા દૂર કરવા માટે વિક્રમે હદપાર શ્રમ કર્યો પણ ભાવિ મિત્રા શી રીતે થાય ? ગમે તેટલા પ્રયત્ન પણ તે મિત્ર્યા કરવા ધારે તો કરી શકે છે તે માટે કહ્યું છે કે, ‘માગ્યેનૈવહિ લભ્યતે પુનરસૌ સર્વોત્તમ’ સેવક ।’ જ્યારે સારા કુલમા જન્મેલા પુરુષઉપર દૈવ યોગે દરિદ્રતા આવી પડે છે ત્યારે છેવટ તેમનાથી બધી પ્રકારના ઉપાય કરાયા છતાં પણ જો લક્ષ્મીતે-મનાઉપર પ્રસન્ન ન થાય તો છેવટ દેશભાગ કરવો તેમને ફીક લાગે છે તે જ પ્રમાણે ધણા ધણા ઉદ્યમ કર્યા છતાં પણ પોતાનું દારિદ્ર્ય ન ટળ્યું ત્યારે વિક્રમે દેશભાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો એનો એક બ્રાહ્મણ મિત્ર હતો તેને જોડે લઈ પોતે રોહણ* નામના પર્વત ઉપર જવાનો વિચાર કરી તે તરફ ચાલ્યો

*રોહણ પર્વત વિષે જૈની ગ્રંથમા પ્રમાણ જડે છે પણ તે ક્યા હતો તે વિષે કાંઈ પ્રમાણ જડતુ નથી. અમરચંદ્ર વિરચિત ‘કાવ્યકલ્પલતાવૃત્તિમા’ રોહણપર્વત એ માણક નિપજવાનું સ્થળ હવે એક વર્ષનું પ્રતીત થયું ત્યારે કા ૧ ૪ ૫

વિક્રમને રોહણ પર્વત ઉપર જવાનું કારણ એ હતું કે ત્યાં ખાણકની ખાણો ધણી હતી એવું તે વખતે સાબળી ત્યાંથી રત્નો મળે તો તેથી દરિદ્રતા દૂર કરવી વિક્રમ પોતાના બ્રાહ્મણમિત્ર સાથે રોહણાચળની તળેટી પાસે એક પ્રવર નામનું નગર હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો પોતે જાતે રાજપુત હતો છતાં હમણાં તેના વેશ બીખારીના જેવો હતો ને તેથી રાજપુત્રને ઓળખતા ભપકામાં તે હમણાં હતો નહિ સાબળી વખતે તે આ નગરમાં આવ્યો ને એક કુમારને ત્યાં પોતાનો ઉતારો રાખ્યો.

ખીજે દિવસે પર્વત ઉપર જઈ રત્નો ખોદી લાવવાના વિચારથી રાત્રે આરામ લીધો પછી ખીજે દિવસે રત્નો ખોદી કાઢવાના સાહિત્ય માટે કોદાળી વગેરે કુમારની પાસે માગી લેવા પેલા પોતાના બ્રાહ્મણમિત્રને કહ્યું તેણે કોદાળી કુમાર પાસે બ્યારે માગી ત્યારે તેણે સ્વાભાવિક રીતે પુછ્યું કે ‘શું કામ છે?’ એટલે તેણે પોતાનો ધરાદો ક્હિ બતાવ્યો ત્યારે તે કુમારે કહ્યું કે “આ પર્વત ઉપર રત્નો મળે છે એ વાત તો ખરી છે પણ તે એમને એમ મળતા નથી એક રાત એ પર્વતમાની ખાણમાં રૂહેવું પડે છે ખીજે દિવસે નાહી ધોઈ શ્રદ્ધાપૂર્વક “અરે દૈવ!” એવું ક્હિ ખાડામાં કોદાળી મારતા નશીબ પ્રમાણે રત્નો મળે છે તેથી તે પ્રમાણે તમે કરશો તો જ તમોને રત્નો મળશે નહિ તો નહિ મળે ને ફાકટ ફેરો પડશે ” આ પ્રમાણે ક્હિને ખોદવા માટે કોદાળી વગેરે સાહિત્ય તે કુમારે તેને આપ્યા આ હકીકત રૂહેતી વખતે વિક્રમ વેગળો હતો તેથી તેના સાબળવામાં આવી નહોતી.

પેલા બ્રાહ્મણ મિત્રે વિચાર કર્યો કે આ રાજપુત વિક્રમ ગમે તેટલું તો એ રાજપુત છે તેના મોઢામાંથી કદી પણ “અરે દૈવ!” એવી દીનવાણી નિકળવાની નથી તેથી આવી વાત તેને રૂહેવામાં કાંઈ ફાયદો નથી સમજી તેના અજ્ઞણપણામાં જ એવા શબ્દો તેની પાસે બોલાવડાવી કામ સાધવું ઠીક છે એમ ધાર્યું અને પર્વત ઉપર બંને જણા જઈ પહોંચ્યા ખાણમાં ગયા પછી એક ખાણમાં ઉતરીને વિક્રમે કોદાળીથી ખોદવાનું શરૂ કર્યું કુમારે જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે કર્યા વગર કદી પણ રત્નો મળવાના નથી એવું સારી પેઠે તેના મિત્ર જણ્યો હતો તેથી તે ધારતો હતો કે વિક્રમનો પ્રયાસ મિથ્યા છે.

વિક્રમ નકામી મહેનત ન કરે તે માટે તેને ખાણમાં ખોદતા અટકા-

વવાનો પ્રયત્ન તેના મિત્રે કરવા માડ્યો પણ તેનું કહેવું વિક્રમે માન્યું નહિ ને પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. પેલા મિત્ર વિચાર કરેછે કે આ નકામી મહેનત કરેછે પેલા કુમારના કલા પ્રમાણે કરવાનું જો હું વિક્રમને કહું તો તે કદી પણ દીનવાણી ઉચ્ચરીને ખોદનાર નથી તેથી હવે મારે શું કરવું ?

કાંઈ પણ યુક્તિયે કુમારે કહેલી વાત વિક્રમના મિત્રથી તેને કહી શકાઈ નહિ તેથી તેણે એક જૂઠી વાત-તે પણ મહાદુ ખદાયક-એવા ધરાદાયા કહિકે તે સાબળીને વિક્રમ “અરે દેવ !” એવું કહિને ખાણુમા કોદાળી મારે ને તેથી રત્નની પ્રાપ્તિ થાય

ગમે તેમ હોય પણ વિક્રમના મિત્રનો આ ધરાદો રત્ન પ્રાપ્ત કરવાનો હતો તેથી તેણે આખર આમણુભાઈની ગત કરી એટલે તેણે પેતાના મનમાં એવું ગોઠવી કાઢ્યું કે જો વિક્રમને “તમારી માતૃશ્રી મરી ગયા” એવી ખબર કહિશું તો તે સ્વાભાવિક રીત્યા “અરે દેવ !” બોલીને ખાણુમા કોદાળી મારશે ને તેથી કરીને ધારેલું કામ સિદ્ધ થશે આપણામાં આમણુભાઈઓ માટે સાધારણ રીત્યા એવી કહેવત ચાલેછે કે “પશ્ચિમ બુદ્ધિ બ્રાહ્મણની” તે આ દાખલાથી સહજ સમજાઈ આવેછે રત્ન જેવી એકતુચ્છ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે વિક્રમના આ બ્રાહ્મણ મિત્રે જેદું ખદાયક ખબર તેને કહિકે તે જોકે ધારેલું કાર્ય સાધવા સારૂ ગમે તેટલી બધ બેસતી થાય તો પણ ને ખરેખર ધિક્કારને પાત્ર છે તથા સાબળતાની સાથે માતાઉપરના પુત્રના સ્નેહથી આ બ્રાહ્મણ કેવળ અજ્ઞાણ હોવો જોઈએ અથવા આવું દુ ખદાયક મરણ ન થયા ‘‘તા થયું છે એવું સાબળતા વિક્રમના અંત કરણુમાં શું થશે તેથી અજ્ઞાણ હોવો જોઈએ ને તેથીજ તેણે આવી દુ ખદાયક વાત કહેવામાં પોતાની જાત માટે ચાલતી આવેલી કહેવતને ખરી કરવા પોતાની પશ્ચિમ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો ને તેનું પરિણામ કેવળ તેની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ કેવી રીત્યા આવેછે તે હવે જોવાશે

પોતાની માના મૃત્યુના દુ ખદાયક સમાચાર સાબળતાની સાથે વિક્રમે “અરે દેવ !” એવું બોલી હાથમાંની કોદાળી ખાણુમા નાખી દિધી અને મારે શોકમાં દુ ખી થતો ઉભો થવાકાળ આગળ કોઈનું કાંઈ ચાલતું નથી વિક્રમે જેવી કોદાળી ખાણુમા નાખી દિધી કે તેની અણી ખાણુના એક ખુણામાં વાગી ને એક માટીનું ઢેપું ઉપડ્યું તેની નીચે એક મહા મૂલ્યવાન

રત્ન જણાઈ આવ્યું, પણ વિક્રમ તો શોકમાં ગરકાવ થયી ગયો હતો નેથી તેણે તે તરફ લક્ષ્ય જ આપેલું નહોતું પણ પેલા બ્રાહ્મણે તોતુરત જ પોતાનો હેતુ બર આવ્યો જણી પેલા ઉખડેલા પોપડા નીચે જે રત્ન તેના જોવામાં આવ્યું તે છાતુમાંનું લઈ લીધું ને પછી તેને આકૃ અવળું સમજાવતા પોતે સાથી ચાલી નિકળ્યા.

વણીનાર સુધી વિક્રમને હવે શોકમાં દુખી ગામવો એ આ બ્રાહ્મણ મિત્રને ઠીક ન લાગ્યું તેથી તેણે વિક્રમને ખરી વાત કહી દિધી તે સાબળતાની સાથે જ વિક્રમને ઘણો જ ક્રોધ ચઢ્યો પણ પોતાના મિત્રનો મૂળ ધરિદો તેનું ગુભ ઇચ્છવામાં હતો એવું સમજીને તેને કાંઈ વધારે ઠપકો ન આપ્યો પણ તેની પાસે જે રત્ન હતું તે ખુચાવી લઈ પાછો પોતે રાહણાચલઉપર જે ખાણમાંથી આ રત્ન મળ્યું હતું ત્યાં ગયો પછી તેણે ગહણ પર્વતને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું

“ ધિમ્ રોહણં ગિરિં દીન દારિદ્ર્યં વ્રણ રોહણમ્ ।

“ દત્તે ‘હા દૈવ’ મિત્યુક્તે રત્નાન્યર્થિ જનાય યઃ ॥”

અર્થ — આ રાહણ પર્વતને ધિક્કાર છે દરિદ્રિના દારિદ્ર્યરૂપી વ્રણને અર્થાત્ જે માટે દરિદ્રિને દુખ હોય છે તે આ (રાહણ) વધારનાર છે કેમકે જે ‘અરે દૈવ’ એવી દીનવાણી બોલવાથી રત્ન આપે છે તેવા દાતાને અર્થાત્ દાન કરનારને કાંઈ ઉત્તમ ફિહિ શકાય નહિ

ઉપર પ્રમાણે ફિહિને તુરત પોતાની પાસે હતું તે રત્ન તે ખાણમાં ફેંકી દિધું પછી પોતાના મિત્રની સાથે પેલા કુભારને ઘેર આવીને તેની પાસેથી લીધેલી કાદાળા વગેરે તેને પાછા સોંપી સાથી એવા નિશ્ચયથી ચાલી નિકળ્યો કે ધન મેળવવાની બીજી યુક્તિ કરીશું પણ આવી નીચી યુક્તિથી ધન મેળવવાની કાંઈ જરૂર નથી ગમે તેટલું તો એ વિક્રમ રાજપુત્ર છે તે આતો શું પણ આથી અધિકતર પ્રતિજ્ઞા કરીને તે પ્રમાણે વર્તવા ધારે તો વર્તી શકે પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવામાં હમેશ ઇશ્વર સહાય કરે છે ગમે તેટલા વિઘ્નો આવી પડે તોપણ સત્પુરુષો પોતાની પ્રતિજ્ઞા સજતા નથી તેથી તેઓ મોટા મહાત્મા ગણાય છે એક રથને કહ્યું છે કે

‘વિપદિર્ધૈર્ય મથાભ્યુદયે ક્ષમા

સદસિ વાકપદુતા યુધિ વિક્રમઃ ।
 યશસિવામિરુચિર્વ્યસનં શ્રુતૌ
 પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ મહાત્મનમ્ ॥* ❀

વિક્રમની દરિદ્રતા ટાળવાની દૃઢતર પ્રતિજ્ઞા કાઈ ઓછી અબળયખી ઉત્પન્ન કરે તેવી નથી પોતે પોતાના મિત્રની સાથે દેશાટણ કરતો કરતો દરિદ્રતા ટાળવાના અનેક ઉપાયો ખોળતો અહિં તહિં ફરતો ફરેછે પણ નશીબ બે ડગલા આગળ ને આગળ જ કહ્યું છે કે ‘લિખિતમપિ લલાટે પ્રેક્ષ્ય તુ ક સમયો ૧’ પોતાની દરિદ્રતા ટળી નહિ તોપણ તેણે પોતાની સત્ય પ્રતિજ્ઞાને તો લય જ નહિ ધીર પુરુષો કદી પણ ન્યાયમાર્ગથી ચલિત થતા નથી એક ઠેકાણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે

‘નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ
 લક્ષ્મીઃ સમાવિષતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ।
 અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા
 ન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલંતિ પદ ન ધીરાઃ ॥’

વિક્રમની જોડે તેનો આહ્વાનમિત્ર પણ ભટકતો હતો પણ તેને પણ કાઈ ફલ મળ્યું નહિ તેથી હવે ફરતા ફરતા પોતાની ઉજ્જયિની તરફ આવ્યા ભાગોળે આવી પહોંચ્યા ત્યારે ગામમા ઢોલ નગારા આદિ વાદિત્ર વાગતા સભળાયા તે શા નિમિત્તે વાગેછે તેની તેણે તપાસ કરાવી વિક્રમ જેવા રાજપુત્રને દરિદ્રાવસ્થા શા સારૂ હોવી જોઈ? આ એક સ્વાભાવિક પ્રશ્ન મનમા આવેછે પણ આગળ ફૂલેવાયુ છે કે ‘દૈવી વિચિત્રા ગતિ ।’ તેમ જ અન્યાય અને પ્રપચથી રાજ્ય ન મેળવવાનો તેનો દૃઢ નિશ્ચય એ જ તેને દરિદ્રતામા રૂહેવાનું મુખ્ય કારણ હશે એવું અનુમાન કરવામા કાઈ પ્રતિકૂલતા ભાસતી નથી

વિક્રમે જ્યારે ઉજ્જયિની લય ત્યારે દેશની વ્યવસ્થા ધણી સારી હતી

* દુ ખની વેળાએ ધીરજ, ચઢતીની વખતે ક્ષમા, સહાને વિષે બેલવામા ચતુરાઈ, યુદ્ધ પ્રસંગે પરાક્રમ, યશ મેળવવામા પ્રીતિ અને વેદાદિ શ્રુતિક્ષપર અભિરુચિ એ મહાત્માઓમા પ્રકૃતિસિદ્ધ જ છે અર્થાત્ આ બધા ગુણો જન્મની સાથે જ તેમનામા હોય છે

પણ જો તેણે રાજખટપટ આરબી હોત તો તે જાણુવા જેવી ઉચલપાથલ કરીને રાજ્ય મેળવી શકત પણ નીનિથી વિરુદ્ધ ન ચાલવાનો જેને નિયમ છે તે શી રીત્યા રાજખટપટ કરવા ધારે ? વિક્રમને અસારસુધીમા જે દુ ખ ભોગવતુ પડ્યુ તેનુ કારણ તે પોતેજ હતો એવુ ખીણ નજરે જોનાર ધારી શકશે પણ એક રીત્યા વિક્રમની વર્સણુંક ધણી જ વખાણુવા લાયક અને દાખલો લેવા લાયક હતી

ન્યારે દુ ખના દિવસ જાહેને સુખના દિવસ આવેછે ત્યારે અવળો નાખેલો પસો પણ સવળો પડેછે અને તેથી દુ ખ, ભય, શોક કે ક્લેશ થવાને બદલે સુખ, નિર્ભયતા હર્ષ અને આનન્દ પ્રાપ્ત થાયછે હવે વિક્રમનુ દારિદ્ર્ય જતુ રૂહેવાનો સમય આવતો જાયછે જેનુ સૂચન ઉજ્જયિની નગરની બાજોળે આવતા, ઢાલ વિગેરે વાઘ વાગતા સાબળ્યા તેથી થતુ અનુમાન થાયછે.

આ સમયમા ઉજ્જયિની નગરમા એક મોટો ફેરફાર થયી ગયો હતો વિક્રમના દેશભાગ પછી રાજ્યમા ધણી ઉચલપાથલ થયી હતી ધણુ વખતથી એ ઉજ્જયિની નગરની ગાદી ઉપર કોઈ પણ રાજા એક રાત્રી પણ રાજગાદીઉપર રૂઢિ શકતો નહોતો દરરોજ દાડી પિટાવી રાજગાદી ઉપર જેને બેસવાની ઇચ્છા હોય તેને બેસાડવામા આવતો પણ તે એક રાત પણ ગાદી ભોગવી શકતો નહિ કેમકે તેનુ ધણી બેદબરેલી રીત્યા મૃત્યુ થતુ હતુ દરરોજ થનાર રાજાને કોણુ મારી નાખેછે તે કોઈના પણ જાણુવામા આવતુ નહિ તેથી રાજાવગર ગાદી સુની ન રખાવાના હેતુથી પ્રધાન દરરોજ આવી રીત્યા પડો વગડાવીને એક રાતનો પણ રાજા ઠરાવી ગાદીઉપર બેસાડવા ચુકતો નહિ આજે પણ એ જ કારણુથી ઢાલ વાગતુ હતુ તેથી વિક્રમને એક રાતના પણ રાજા થવાનુ મન થયુ

એક દિવસની પણ રાજગાદી ક્યાછે ? કાલ કોણુ દીડીછે ? જે થવાનુ હશે તે થશે એમ ધારી અને જોખીજા બોલમા બોલિયે તો હવે વિક્રમ દરિદ્રાવસ્થાથી કટાળી ગયો હતો એક દિવસની પણ રાજગાદી, મેળવીને છુટીશુ એમ તેણે ધાર્યું ગાદી ઉપર બેસવાનું હા પાડ્યુ એટલે વાર શી ? તુરત જ પ્રધાને રાજ્યાભિષેક કર્યો રાજ્યસત્તા હાથમા આવી એટલે વિક્રમને હવે કોઈ પણ કમીના ના રૂઢિ મુખમાથી શબ્દ નિકળતાની સાથે જ જોજોએ તે સર્વે હાજર કરવામા આવતુ હતુ.

વિક્રમની બહોશી ધણી વખાણવા લાયક હતી તેની ધીરજ બેનમૂન હતી તેના નીતિસબધીના નિયમો દરેક માણસને કીમતી શિખામણુ જેવા હતા તે જાતે ધણા તેજસ્વી અને પ્રતાપિ હતા અને હવે રાજતેજ તેના મુખઉપર પ્રકાશી રહ્યું પ્રધાન વગેરે સર્વે ધારવા લાગ્યા કે આ પુરુષે હાથે કરીને મોત માગી લીધુંછે વિક્રમે દરરોજ બનેલી હકીકતની ધણી બારીક રીત્યા પ્રધાન વગેરેથી ઉલટમુલટ તપાસ ચલાવીને પોતાને જોષ્ટી માહીતી મેળવી લીધી પણ તેના મનમાનો સદેહ ટલ્યો નહિ તેને એક રાતની અદર દરરોજનો રાજા કેવી રીત્યા ગુમ થાયછે એ વિષે ધણી જ અન્યથા લાગી પણ પોતે મૂળથી જ હિમ્મતવાળો અને ધીર પુરુષછે હતા તેથી ધૈર્યથી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તુરત જ પ્રધાનને હુકમ કર્યો કે તમામ જાતના ખાવાપીવાના પદાર્થો પુષ્કળ તૈયાર કરાવો અને બધી સામગ્રી પોતાની પાસે લાવીને ગોઠવી દો એટલે પ્રધાને તે આજ્ઞાનો અમલ કર્યો પછી વિક્રમે કેટલાક મુનઘ વીરપુરુષોને પોતાનું રક્ષણ કરવા સર્વ પ્રકારના શસ્ત્ર સજ્જાવી પાસે રાખ્યા તેમ જ પોતે પણ એક તરવાર હાથમા પકડીને જાણે ભવિષ્ય સામે લઢવાને માટે તૈયાર હોય નહિ તે પ્રમાણે સજ્જ થયો જોડે એક સુદર પલગઉપર સુદર બિછાતું પણ તૈયાર રખાવ્યું હતું તે ઉપર પોતાનો મુકુટ અને વસ્ત્રાલંકારાદિ મુક્યા મુકુટાદિ એવી રીત્યા બિઝાના ઉપર ગોઠવ્યા કે જાણે દુગ્ધી કાઈ મનુષ્ય બેઠુંછે એવું જણાય જોડે એક દીવો હતો તેની પાછળ પોતે આનીતે બેસે અને ચારે તરફ વણી જ સાવધાનતાથી જોવા માડ્યું, કે હવે કાણ કઈ દિશા તરફથી આવેછે

એટલામા જ એક ગોખલામાથી જાણે ગોટબધ ધુવાડો નિકળતો જણાયો તુરત જ દેવતાની કાળ નિકળતી જણાયા ને એટલામા જ એય ભયકર રૂપનું પ્રચંડ મનુષ્ય વિક્રમના જોવામા આવ્યું આભયકર મનુષ્યથી જરા પોતે પણ ડંચા કેડ્યો નહિ તે કેવળ ભૂખથી હાડપિંજર જેવો થયો ગયો હતો તેથી સમયસચકતા વાપરીને ગોઠની રાખેલા ભાતભાતના ભાવતા બોજન તરફ જઈને મરજીરૂપે તેણે ખાવા પીવાનું શરૂ કર્યું પેટ ફાટે તેટલું ખાધા પછી પાન, સોપારી વગેરે ખાધા પછી અતરાદિ સુગંધી પદાર્થો રાખ્યા હતા તે ચરીરે ઝોળી લીધા અને પોતે અન્યત્ર ખુશી થયો પછી વિશ્રાંતી લેવાને ઇરાદો

પેલા પાથરેલા પવગઉપર જઈને એઠો વિક્રમ તો સમયસૂચકતાથી પલગ ઉપર હતો જ નહિ પણ પાસે જ હતો પલગ ઉપર એકા પટ્ટી ચારે તરફ દષ્ટિ કરતા પાસે ઉભા રહેલા વિક્રમને જોઈને કહેવા માડ્યું કે ' અરે, હું કોણ છું તે તું જાણે છે ? માફ નામ અગ્નિ વતાળછે હું છદ્મનો દ્વારપાળ છું દરરોજ અહિંના એક રાત્રને હું મારી ખાઉં છું તેવી જ રીત્યા તારૂં પણ કરવાનો હતો પણ તે મારા સારૂં જે ગોદવણ કરીછે તેથી હું બણે પ્રસન્ન થયો છું ને તેથી જ તને મારવાનો નથી એટલું જ નહિ પણ આ બધું રાજ્ય પણ તને જ આપી દઉં છું તેના બદલામાં તારે આજની પેઠે જ મારાસારૂં ખાવા પીવાની ગોદવણ કરવી પડશે પછી તને કોઈ પણ જાતની ખીક રૂહેશે નહિ ' વિક્રમ તો મૂળથી અડગ અને વીરપુરુષ હતો તેથી ધીરજ અને હિમ્મતના મીઠા ફળ તેને મળ્યા

વિક્રમે આગિયા વેતાળનું કહેવું કપ્પુન કર્યું તે ચોડીકવાર ત્યાં બેસીને જતો રહ્યો હવે તો વિક્રમ જે એક દિવસનો રાજા હતો તે મટી ગયો ને હમેશનો રાજા થયો વિક્રમને આ પ્રસંગે કેવો અને કેટલો આનંદ થયો હશે તેનું વર્ણન કરવાને બેખત તો અસમર્થ છે વાચકો તે આનંદ મિથે વિચાર કરી લેજે

પ્રકરણ ૨ જી

પ્રિયગુપ્તજરી પરણી

ખીજે દિવસે સવારમાં જેમ ખીજા રાજાઓને સ્મશાનમાં લઈ જવાની તૈયારી વગેરે કરીને પ્રવાનાદિ આવતા હતા તે જ પ્રમાણે મવળા તૈયારી કરીને રાજમંદિર તરફ આવવા લાગ્યા પણ અહિંતો આપણા વિક્રમ આનંદમાં ઉભેલા ખારીએથી બધાની નજરે પડ્યા તેમને તો અત્યંત આશ્ચર્ય ભાસ્યું એટલામાં જ પ્રધાન આદિને બોલાવી પોતે જ રાત્રીનું સવળું વૃત્તાત કહી બતાવ્યું જે સામળીને અતિશય આનંદની સાથે આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થયું તેમ તે સર્વેએ એને ભક્તિ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાનો ગમ્મ માન્યો

આગળ લખવામાં આવ્યું છે કે દરરોજ વિક્રમ પેલા આગિયા વેતાળને ખાવાનું પૂરૂં પાડતો હતો ખુશીથી નહિ પણ બયનેલીધે દરરોજ બધી

જાતની સગવડ વૈતાળ માટે કરવી પડતી હતી ખુશીથી જો આ પ્રમાણે ખાવા પીવાની જોગવાઈ કરવાની હોત તો વિક્રમ જોવા ઉદારફિલના પુરુષના મનમા કાઈ પણ આવન નહિ તેમ આવી હલકી બાબતતો તેને હિસાબમા પણ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે તેથી તેના મનમા એવું આવ્યું કે પોતાનું આયુષ્ય કેટલું છે તે વિશે વૈતાળને પ્રશ્ન તો પ્રમાણે વિક્રમે તે જ દિવસે રાત્રે પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘આયુષ્ય સમ્પન્ન મને તો કાઈ ખબર નથી પણ કાંસે મહારા ઉપરી ઇંદ્રને પૂછીને તમોને કહિશ’ પછી સડ પોત પોતાને ઠેકાણે ગયા

ખીજે દિવસે વૈતાળ નિયમિત વખતે વિક્રમ પાસે આવ્યો અને નિયમ પ્રમાણે તૈયાર રાખેલું સર્વ આરોગ્ય અને પછી કહ્યું કે ‘મારા ઉપરી ઇંદ્રે કહ્યું છે કે તમારૂં આયુષ્ય પૂરેપૂરાં સો વર્ષનું છે’ એ સાંભળી વિક્રમે કહેવા માડ્યું કે, ‘મારે માટે મેહેરબાની કરીને ઇંદ્રને વિનતી કરીને મારૂં જો સો વર્ષનું આયુષ્ય છે તેમાથી એક વર્ષને ઓછું કરાવી આપે તો સાડ’ પછી એ વિનતી પોતાના ઉપરી ઇંદ્રને કરવાની ઇચ્છા જણાવી વૈતાળ હ મેશ પ્રમાણે ચાલતો થયો

પછી ખીજે દિવસે નિયમિત વખતે રાજા પગ્વારીને બેઠો હતો ત્યારે વૈતાળે કહ્યું કે, ‘મેં તમારી વિનતી ઇંદ્રને કહી બતાવી પણ તેમણે તો એવું કહ્યું કે મારાથી તો એક ૫૫ વટાડી શકાય તેમ નથી ને તેમ જ વધારી પણ શકાય તેમ નથી આની વધાવવા વટાડવાની શક્તી મારામા નથી’

વૈતાળમા ખીજી મંત્રી શક્તી હતી છતાં તેનામા કોઈના આયુષ્યમા એક વર્ષ ઘટાડવાની કે વધારવાની સત્તા નહોતી આથી વૈતાળ એકમાર્ગી અજ્ઞાની, અવિચારી તથા વિચિત્ર હજો એવું અનુમાન કરી શકાય આપણામા ભૂત, પિશાચ વગેરેની ચિચિત્ર વાતો ચાલે છે તેની જ રીતમા આ વૈતાળને પણ એક જાતનું ભૂત માનવામા આવેલું જણાય છે વૈતાળ એકમાર્ગી અવિચારી આદિ ગુણોનાજો હતો એવું અનુમાન કરવાને એક પૂરતું કારણ છે બ્યારે વિક્રમના આયુષ્યમાથી એક વર્ષ ઓછું કરવાની અથવા એક વર્ષ વધારી આપવાની પોતાના ઉપરી ઇંદ્રની શક્તી નથી એમ તેણે હવે જાણ્યું હતું છતાં તેનામા હજુએ સમજણ આવેલી જણાતી નથી કે પોતે વિક્રમ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું અકુશ રાખી શકે તેમ નથી

ઉદારચરિત વિક્રમની અક્ષય માટે વિચાર બાધવાને એવુંતો આ અ-
દ્ભુત પણ યુક્તિ સિદ્ધ કારણ છે કે એક સાધારણ અક્ષયનો માણસ પણ
કમુલ કરશે - પોતાના આયુષ્ય સમ્બંધી હકીકતનો નિર્ણય પ્રમાણ અને
હવે પછી તે પોતે જે પગલા ભગ્વાનોછે તેમા તેણે અલૌકિક ચાતુર્ય તો શુ
પણ એક અદ્ભુત યુક્તિ-તે પણ વાસ્તવિક યુક્તિ-વાપરી છે એવું સમજશે

વિક્રમ વિચાર કરેછે કે જ્યારે પોતાના આવરણમાથી એક વર્ષ ઓછું
કરવાની ટે એક વર્ષ સધારવાની વેતાળ કે હંદ્રમા શક્તિ નથી ત્યારે ફક્ત બીકને
મારે દરરોજ આ વેતાળ માટે ખટપટ કરી પડેછે તે કેવળ નિરુપયોગીછે એ-
ટલું જ નહિ પણ ફક્ત આપણુ બાયલાપણુ જ છે માટે આ જબરાઈથી ખમવી
પડતી પીડા ટાળવી જોઈએ એટલુંતો દેખીતું જ છે કે આયુષ્યની અવધી વગર
કોઈ મને મારી શકનાર નથી તેથી હવે વેતાળ માટેની ખાવા પીનાની બધી ગોઠ-
વણુ આજથી બંધ કરી આ વિચાર તે જ દિવસથી વિક્રમે અમલમા આ-
ણ્યો રાત પડી ને વખત થયો કે વૈતાળ આવ્યો પણ તેણે દરરોજની પેઠે
ખાવા પીનાની કોઈ પણ તૈયારી કરી ગણેલી જોઈ નહિ તેથી પોતે ઘણો
ગુસ્સે થયો વિક્રમે તો જાણી જોઈને બધું કર્યું હતું તેથી તે આવી વેળાએ
ગાફલ રહ્યો નહોતો તેણે સમયને અનુસરતા બધા હથિયારો સજી લીધા
હતા લલ્લવાને માટે તૈયાર હતો વેતાળે વિક્રમને કહ્યું કે ‘અરે કૃતમ્ ! મે
તને બીજાઓની પેઠે મારી ન નાખ્યો અને બહુ રાજ્ય આપ્યું ત્યારે તેનો
બદલો આજે તે માફ આપમાન કરીને ત્રાળ્યો ? હે હેતો જા, તારા કરેલા
કર્મનું ફલ’ એમ કહિ વિક્રમ ઉપર તેણે હુમલો કર્યો થોડીક વારતો બ-
ચકર લલ્લાલદી ચાલી છેવટ વિક્રમે વેતાળને જમીન ઉપર પાડ્યો અને છાતી
ઉપર ચઢી બેઠો તથા મારી નાખવાની તૈયારી કરી અને કહ્યું કે ‘હવે તારા
હંદ્રનું છેવટનું અમરણ કરી હે’ ત્યારે વૈતાળ ગભરાયો અને કહ્યું કે “અરે
વીર વિક્રમ, તું મને જીવિતદાન દે હું તારી સકટની વેળાએ તને મદદ ક-
રીશ તેમ જ તું જે વખતે માફ ચિંતવન કરીશ તે વખતે આવીને તને સહાય
કરીશ સહાય કરીશ એટલું જ નહિ પણ આજથી હમેશની માફક તારી
પાસે ખાવા પીવાનું પણ નહિ માગુ ” એટલે ઉદાર ચરિત વિક્રમે વૈતાળને
મુકીદીધો ને તેનું સાહસ તથા ઉદારતા જોઈને વેતાળ અત્યંત ખુશી થયો

અરેખરે જોતા વિક્રમે વૈતાળ સામે જે છેલ્લી વર્તણૂક ચલાવી તે પો-

તાના તથા પોતાની પ્રજાના હિતને માટે દરજ સમજીને ચલાવી હતી જે કે વિક્રમના જાણવામા સારી પેઢે આવ્યુ હતુ કે વૈતાળ કે છદ્મથી પોતાના આયુષ્યમા એક પણ વાતની વધારટ થઈ શકવાની નથી છતા જે વર્તણુક વિક્રમને ચનાવની પડી તે તેના જેવા બુદ્ધિમાનને યોગ્ય નહોતી પણ અનુમાન થાય છે કે એને વતાળ કાઢી કંપાત કરેતો પાછળથી પસ્તાવુ પડે તે કરતા અજમાયશ તો કરી જેની જોઈએ જાણી આ પ્રમાણે કયુ હોય એવુ અનુમાન કરી શકાય મનુષ્યતામા કહ્યુ છે કે

‘યથોદ્ધરતિ નિર્દાતા કક્ષં ધાન્યં ચ રક્ષતિ ।

તથા રક્ષેન્નૃપો રાષ્ટ્રં દન્યા ચ પરિપથિનઃ ।’

અનાજની જોડે ખેતરમા જે તણખસા ઉગેછે તેને જેમ ખેડૂતો નીંદી નાખેછે—કાઢી નાખેછે તે મૂળ્ય ગજાએ સારી રચતવુ રક્ષણુ કરવા શત્રુઓનો નાશ કરવો.

આ દેનણે વિશેષના એટલીજ છે કે વેતાય વિક્રમનો કાઢી શત્રુ ન હોતો તેથી મનુના શબ્દોમા નતાળતે શત્રુ ગણી તેનો નારા કર્યો નથી આ ઉપરથી વિક્રમમા દેરાજ પ્રતીત થાય છે માનવાને પુષ્કળ કારણુ છે વિક્રમ ખરેખાત દેવાળી ગજા જ થઈ ગયો છે દેવાળી ગજાના લક્ષણુ મહામુનિ શુક નીચે પ્રમાણે આપે છે

‘સ્વાન્ દુર્ગુણાન્ પરિત્યજ્ય દ્વિતિવાદાં સ્તિતિક્ષતે ।

‘દાનૈર્મૌર્નશ્ચ સત્કારૈઃ સ્વપ્રજારંજકઃ સદા ॥

‘દાન્તઃ શૂરશ્ચ શસ્ત્રાસ્ત્ર કુશલોઽરિ નિષૂદનઃ ।

‘અસ્વતન્ત્રશ્ચ મેઘાવી જ્ઞાનવિજ્ઞાન સંયુતઃ ॥

‘નોચહીનો દીર્ઘદર્શો વૃદ્ધસેવો મુનીતિયુક્ ।

‘ગુણિ જુષ્ટસ્તુ યો રાજા સ જ્ઞેયા દેવતાંશકઃ ॥’

પોતાના દુર્ગુણોને છોડી દબને ખીજાએ કરેલી નિંદા સહન કરી શકતો હોય, દરરોજ દાન અને માન આપી સત્કાર વડે પોતાની રૈયતને ખુશી રાખતો હોય, જિતેન્દ્રિય હોય, શરવીર હોય, શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર વિદ્યામા કુશળ હોય, દુષ્મનનો નારા કરવાની શક્તિ ધરાવતો હોય નીતિ શાસ્ત્રમા

પ્રવીણ હોય, બુદ્ધિવાળો હોય, સાધાગ્રણુ તથા અમાધાગ્રણુ જ્ઞાનવાળો હોય, નીચના સગ વગગનો હોય, દીર્ઘદર્શી હોય, અનુભવી માણુમાના વિચાર પ્રમાણે ચાલનાર હોય, સારી નીતિવાળો હોય અને સારા ગુણિજનોને પાસે રાખનારો હોય તેવા રાજાને દેનારી રાજ્ય જાણુવો.

વૈતાળ જેવા એક માર્ગી અને અદ્ભુત નીતિવાળાએ વિક્રમને જે જે વચન આપ્યા તે ઉપરથી સમગ્ર શકાય તેમ છે કે હવે વિક્રમની ચઢતી થતી ચાથી વિક્રમે પોતાની મત્તા એમાડવા માટે ઘણા ખર્ચ રાખ્યો છતી લેવા માઝ્યા આ વખતે તેણે ૯૬ ગગ્ગ્ય છલ્યા હતા અને પોતાની આણુ મનાવી હતી તથા પોતે સાર્વભૌમગત્તાની પદવીને પામ્યો વિક્રમ મટીને હવે તે વિક્રમાદિત્યને નામે ઓળખવા લાગ્યો આદિત્ય એટલે સૂચ અર્થાત્ વિક્રમાદિત્યને સૂર્યના જેટલી ઉપમા મળી તે યથાયોગ્ય જ હતુ ઉજ્જયિની હવે વિક્રમાદિત્યથી ખરેખરી પ્રકાશવા લાગી રૈયતનો એટલી બધી રાજી રાજી રૂહેતી કે તેનુ વર્ણન કરવુ પણ મુખ્કેલ છે

મહારાજ વિક્રમાદિત્યને વિદ્યાઉપગ વણી જ પ્રીતિ હતી એને વિષે દત કથાઓ આપણા સામગવામા આરી છે તે આપણને છક્કરી નાખે છે ખરેખાત વિક્રમ જેવો વિદ્યાવિદ્યામી અને ડવિયોની કીમત કરનાર તેમ જ વિદ્વાનોના શ્રમની તુલના કરનાર ભરતખડમા ખીન્ને રાજ્ય થયો હશે એવુ માનવાને દત કથાઓ અને ઇતિહાસ સાફ ના પાડે છે કદાચ મુકાબલે ખીજા વિદ્યાવિદ્યાસી રાજ્યઓ થયા હશે પણ ઇતિહાસ અને દતકથાઓ મહારાજ વિક્રમાદિત્યનુ નામ પેહેલુ મુકે છે તેથી નિરુપાયે કબૂલ કર્યા વગર ચાલતુ નથી કે વિક્રમાદિત્ય જેવો વિદ્યાવિદ્યાસી બોળે રાજ્ય થયો જ નથી વિદ્યાનો મહિમા કેવો છે તે નીચેના શ્લોકથી જણાઈ આવશે

‘વિદ્યા નામ નરસ્ય રૂપમધિકં પ્રચ્છન્ન ગુપ્તંધનં

વિદ્યા ભોગકરી યશઃ સુખ કરી વિદ્યાગુરુણાં ગુરુઃ ।

વિદ્યા બન્ધુજને વિદેશ ગમને વિદ્યા પરં દૈવતં

વિદ્યા રાજસુ પૂજિતા ન તુ ધનં વિદ્યાવિહીનઃ પશુઃ ॥’

વિદ્યાનો આવો અપૂર્વ મહિમા હોવાથી વિદ્યાને વિક્રમાદિત્ય ચઢાતો હતો અને વિદ્વાનોને પૂજતો હતો વિદ્વાનોને એની સભામા જેટલુ માન

મળ્યુ છે તેટલુ ખીજે કાઠપિણુ ઠેકાણે મળેલુ સામળ્યુ નથી એના દરખા-
રમા ૯ રત્નો હતા અર્થાત્ ૯ મહાવિદ્યાનુ પશ્ચિંતો હતા તે સર્વેમા
મહાકવિ કાલિદાસ મુખ્ય હતો કાલિદાસ અને વિક્રમાદિત્યના સમયમા એ-
ટલી તો આશ્ચર્યકાંક્ષા યથાએ છે કે જેની ફક્ત દૂકી નોધ લેતા પણ
તેની નોધ માત્રનો જ એક ગ્રંથ થાય જે નવ રત્નો વિક્રમાદિત્યના દરખા-
રમા હતા તે નીચે પ્રમાણે છે

‘ધન્વન્તરિ ક્ષપણકામરાસિંહશકુ

વેતાલ મટ્ટ ઘટકર્પર કાલિદાસાઃ ।

ચ્યાતો વરાહમિહિરો નૃપતેઃ સભાયાં

રત્નાનિ વૈ વરરુચિ નર્વ વિક્રમસ્ય ॥’

ધન્વન્તરિ, ક્ષપણ, અમરસિંહ, શકુ, વૈતાલમટ્ટ, ઘટકર્પર, કાલિદાસ,
ચ્યાતીવાળો વગગમિહિર અને વરુચી એ નવ રત્નો વિક્રમની સભામા હતા

મહારાજ વિક્રમાદિત્યની હકીકત લખતા જોડે એક જૂદી જ બાબત
ઉપર ઉતરી પડ્યુ પડે છે પણ તેમ કયા વગર છુટકો જ નથી વિક્રમા-
દિત્યને તથા કવિદુલ્લભ ગુરુ કાલિદાસને નિન્દાનો સમય જણાય છે તેથી કાલિદાસ
માટે સંક્ષેપમા થાડુક લખ્યુ યોગ્ય લાગે છે

મહારાજ વિક્રમાદિત્યને સર્વ શુભ ગુણસંપન્ન એક પ્રિયગુમજરીનામે
કુવરી હતી એની ખુદ્દિ નવાબાવિક રિયા ધણી જ તીવ્ર હતી તેને
વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા વિક્રમાદિત્યે પોતાના દગખારના ૯ રત્નો પૈકી એક
વરુચીનામના મહાપડિતને પસંદ કર્યો હતો

યોગ જ કાળમા કુવગએ સર્વ સદ્વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને દુશિયાર થઈ
તેમ જ તે હવે ઉપવર નગ્ના યોગ્ય પણ થયી હતી રાજા તેને પરણાવવાના
વિચારમા પણ હતો એવામા પ્રિયગુમજરી એક દિવસ પોતાના મહેલની
સામે આવેલા એક વિગાળ બાગ તરફ નજર કરીને જોતી હતી એવામા
પોતાના ગુરુ વરુચિ એક પાસેના રસ્તેથી પસાર થતા તેણીથી જોવાયા
બપોગનો સમય હોવાથી વિશ્રાંતી માટે ગુરુજી, એ બાગમા એક ફેરીના ઝાડ
તરફ જોતા બે ધડી બેઠા એવામા પ્રિયગુમજરીની દૃષ્ટિ પણ ગુરુજી તરફ
ગઈ અને તેણીએ તેમને બોલાવ્યા ગમે તેટલુ તોએ કુવરી બાલક જ ગણાય,

તેણીના બોલવામા ગુરુની મર્યાદાને કાઢક લોપ થાય એવું બોલાયુ તેથી ગુરુજી ગુસ્સે થયા

ગુરુનો મહિમા ઘણો જ અલૌકિક છે આપણા શાસ્ત્રોમા ગુરુને જ ઇશ્વર માનવામા આત્મા છે ત્યારે એવી સત્તાવાળા ગુરુ પ્રત્યે મર્યાદારહિતપણે બોલવાનું ફલ ખરાબ હોય તેમા શી નવાઈ ? થવા કાળના આગળ કોઈ ઝંઘુ નથી કહ્યું છે કે

‘યત્પૂર્વં વિધિના લલાટલિખિતં તન્માર્જિતું કઃ ક્ષમઃ ।’

ઇશ્વરની મતિ કેવળ ગહન જ છે આ મર્યાદા ગહિત વર્તનનું ફલ ભવિષ્યમા આપણા કવિકુલગુરુ કાલિદાસની ઉત્પત્તિ કરાવે છે ખરેખરાત, માન્યા વગર ચાલતું નથી કે જો ગુરુ અને શિષ્યા વચ્ચેનો માનાપમાનનો પ્રકાર ઉત્પન્ન થયો ન હોત તો આપણા મહાકવિ કાલિદાસની નામના કદી પણ જાળવાને ભાગ્યશાલિ થાત જ નહિ

ગુરુજી ગુસ્સે થયા ને પ્રિયગુમનજરીને શાપ દિધો કે, ‘તને કેવળ મૂર્ખને જોવાળ પતિ પ્રાપ્ત થજો તેને મે જ મદ્વિદ્યા શિખરી તેનો તે દુરુપયોગ કર્યો તને વધારે શિક્ષા કરની જોઈએ પણ મે તાન પ્રત્યે હજુ ક્રોધલતા વાપરી છે ’

ગુરુનો હેતુ એટલો જ હતો કે કોઈ રીત્યા પણ પ્રિયગુમનજરીનું અભિમાન ઉતાવળું પણ તેમનો આ શાપ સાબળીને દિલગીર થવાને બદલે પોતે ખુશમિનજનમા જાણે પોતાને એ શાપની કાઈ પણ લાગણી થયી ન હોય તેવી રીત્યા નીચે પ્રમાણે પોતાના ગુરુજીને ઉત્તર આપે છે ‘ કાઈ ફિકર નહિ ગુરુજી, આપતો ફક્ત ત્રણ જ વિદ્યા જાણો છો પણ આપના કરતા વધારે વિદ્યા જાણનાર તથા આપના ગુરુને જ હું પરણીશ જો હું આ મ્હારી પ્રતિજ્ઞા ન પાળું તો મને તમે તમારી શિષ્યા જાણશો નહિ ’

ગુરુએ કહ્યું કે ‘ ઠીક છે જોઈશું ’ પછી સર્વ પોત પોતાને સ્થલે સિધાવ્યા પ્રિયગુમનજરી તો પછી આ વાત બુલી જ ગઈ ક્રમ કે તે ગમે તેટલું તોએ બાળક જ હતી ગુરુજી તો આ વાત બુલી ગયા જ નહિ તેમના મનમા પોતે દિધેલા શાપનું પરિણામ જોવા તરફ ખતથી ચિંતામા રહ્યા

એક દિવસે મહારાજ વિક્રમાદિત્ય ગુરુજીને પાસે બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે ‘ તમે આ કુવરીને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો છે તેનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું

છે તે તમારા જાણવામા જ છે માટે એને યોગ્ય વર ખોળી લાવો , ગુરુજી તો વાટ જોતા હતા ને તેમા વળી રાજની આજ્ઞા મળી હવે આપણા ગુરુજીને તો જાણે “જોછતુ’તુ ને વૈદે કહ્યુ ” એવુ થયા પડ્યુ ગુરુજી તો ખતથી પોતાના શાપને અનુકૂલ વર શોધવા મઝ્યા પણ તેવો વર ઘણો વખત જતો રહ્યો છતા પણ મળ્યો નહિ

એક તરફ કુવરી તો પરણવાને માટે યોગ્ય ઉમ્મરની થયા હતી તેથી રાજના મનમા અત્યંત ફિક્કર થયા પ્રતી હતી વરુચીને રાજાએ ફરી ખોલાવી પોતાની આજ્ઞા વિશેષી તજવીજ કરી તે પૂછ્યુ પણ ગુરુજીએ ઉત્તર આપ્યુ કે ‘હું યોગ્ય વરની શોધમા જ છુ આપની આજ્ઞા જુલી ગયો નથી ’ વગેરે

વરની ખોળ માટે પછીતો ગુરુજી બહાર નીકળી પડ્યા ઘણી શોધ કરી પણ તેમણે જેવો શાપ દિયો હતો તેવો વર મળવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો તેમણે ધ્યાનુ કે ગોવાળ જેવો વર કાઈ ગેહુરમા મળનાર નથી તેથી પોતે ગામડામા તપાસ કરવા નીકળ્યા

આ વિદ્યાગુરુ પોતાનુ વચન સત્ય કરવા કેટલા દુરામ્રહીએ તે સમજવુ ધણુ કઠિન નથી જો કીનો વાળવાની ગુરુજીની મગજ કુવરીએ જાણી હોત તે તેણીએ પોતાના પિતાને કહ્યુ જ હોત પણ નિર્દોષ બાલિકાએ તે દિવસે બનેલા બનાવની વાત પણ તેણે પોતાના પિતાને કહિ જ નહોતી જો તેણે કદાચ કહિ હોત તો ગળને પણ યાદ રહેત અને વર પસંદ કરી લાવવાનુ જોખમ ભરેલુ કામ વરુચીને ન મોપતા ખીજાં ડોઢને સોપ્યુ હોત પણ ભાની મિષ્ટા થનુ નથી

આનુ પગિણામ ફાયદામા જ આવવાનુ છે તેનો આપણે એક ઠેકાણે ઇશારો કરી ગયા છીયે તેથી એની સાગસારતા કે યોગ્યાયોગ્યતાની તુલના કરવાનુ હમણા મુકી દઈ આપણે આગળ ચાલિયે

મૂર્ખ અને ગહો કોને મહેવો એને માટે કાઈ સ્થાપિત નિયમ નથી એક દેગમા જેને મૂર્ખ કહેવામા આવેછે તેને ખીજા દેગમા ગહો માનવામા આવેડે આપણને પૃથિવી ઉપગના બધા દેશોના લોકોની સાસાંગિક રીતભાતનુ જ્ઞાન નથી તથાપિ વર્તમાન પત્રાદિના સાધનથી આપણા જાણવામા આવ્યુ છે કે અમુક દેશના લોકો અમુક નિયમે કે ધોરણે ચાલેછે અને એ નિયમો અને ધોરણો વાચીને આપણને મૂર્ખતા પ્રતીત થાયછે પણ આ

પ્રસંગે મૂર્ખ અને ઝાલાની વ્યાખ્યા માટે એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે દેશ, કાળ અને પ્રસંગાદિથી જેમનું વિરુદ્ધ વર્તન તે જ મૂર્ખ અને એથી ઉલટા તે ઝાલા

વરરુચિયે પોતાની મરજી મૂજબ જ્ઞાનવાળા વરની શોધ કરવા માડી પણ તેવો વર જડ્યો નહિ પણ એટલામા એક ગોળાચો તેની નજરે પડ્યો તે કેવળ મૂર્ખ હશે જાણી તેની પાસે, પોતાને તરફ લાગેલી તેથી પાણી પીવા માગ્યું તેણે કહ્યું કે “ મારી પાસે પાણી નથી પણ દૂધ છે તે જો પીવું હોય તો આપુ ” એટલે તેણે તેમ કરવા કબૂલ કર્યું એટલે ગોવાળાયાએ કહ્યું કે ‘કરવડી કર’ પણ આ વરરુચી જેવા પડિત તો ‘કરવડી’ શબ્દનો અર્થ પણ સમજ્યા નહિ તેથી મહાવિચારમા પચા સસ્કૃત અને પ્રાકૃત શબ્દોનું ઉપરાઉપરી સ્મરણ કરતા પણ ‘કરવડી’ શબ્દ એમને હાથ લાગ્યો નહિ ‘કરવડી’ શબ્દ ગોવાળાયાનો આમ્ય શબ્દ હતો એટલે તેના અર્થની ખબર એમને ન હોય એ સ્વાભાવિક જ છે

એટલામા એ ગોવાળાયાએ વરરુચીના માથા ઉપર હાથ મુકી તેને હાથે ઝાલી બેશની પાસે લઈ જઈને બેસાડી ‘કરવડી’ કરતા શિખવ્યું અને તેમા દૂધ દોવા માડ્યું એ કરવડી ભરાઈ એટલે પીવા માટે કહ્યું વરરુચીએ તૃપ્તા દૂર થાય એટલું સારી પેટે દૂધ પીધું

વરરુચી જેવા મહાપડિતને ‘કરવડી’ શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન આ ગોવાળાયાની પાસેથી મળ્યું એટલું જ નહિ પણ તેણે તેના માથા ઉપર હાથ મુક્યો તે ઉપરથી તે એવું સમજ્યો કે મેં જેવો ધાર્યો હતો તેવો જ આ વર છે, માટે આને જ લઈ જવો

આ માણસ જો કે ગોવાળા હતો હતા પણ રૂપરંગમા દેખાવડો હતો એટલું જ નહિ પણ તે જાતે આજ્ઞાળુ હતો ગોવાળાનું કામ કરતો હોવાને લીધે તેમજ તડકામા ને વગડામા ફરવાને લીધે તેના મોઢપર સાફ તેજ નહોતું વરરુચીએ ધાર્યું કે જો એને થોડો વખત ધરમા રાખવામા આવ્યો હોય તો દીપી નિકળશે તેમ જ તેને સારા વસ્ત્રો પહેરાવ્યા હોય તો સારી પેટે શોભશે

એને પોતાની જોડે આવવાની વરરુચીએ વિનતી કરી કે તેણે સ્વીકારી એટલે એના જનવરોને ખીજા ગોવાળાને સોંપવામા આવ્યા

ગોવાળ જેવી જાતના માણસો એકદમ આવી રીત્યા પોતાના જન-વરો ખીજાને સોપી અજાણ્યા માણસ સાથે જવા કબુલ કરે એ નહિ માનવા જેવી વાત દિસે છે પણ થવાકાળ આગળ કોણ બળવાન છે ? આ પણ એક નશીબની જ વાત છે નશીબમા શું લખેલું છે તે દેવ પણ જાણતા નથી એવું કહેવાય છે કહ્યું છે કે

‘स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः।’

વરુચી આ બાઈ સાહેબને પોતાને ધર લઈ ગયા, અને તેમની સારી પેઠે આગતા સ્વાગતા કરવા માડી દરરોજ નવા નવા ને બાવતા બોજન મળવા માઝા નોકર ચાકરોનું સુખ આ બાઈ સાહેબને મળ્યું એટલે પોતે ધણી જ ખુશી અને આનંદમા અહિં રહેવા લાગ્યા

એક દિવસ વિક્રમાદિત્યના દરબારમા વરુચી ગયા ત્યારે તેમણે પૂછ્યું કે ‘ કેમ વરની યોગ કરી લાવ્યા ? ’ ત્યારે ઉત્તર દિધું કે ‘ હા, પણ એમની તખીઅત ઠીક ન હોવાથી કેટલાક વખત સુધી તે દવા ખાય છે ને સારી પેઠે થશે એટલે આપની પાસે તેડી લાવીશ ’

વરુચી ફિકરમા પડ્યા કે હવે આ મૂર્ખને હું કેવી રીત્યા દરબારમા લઈ જઈ કેમકે તે મૂળે ગોવાળ છે એટલે નિરક્ષર અને અજ્ઞાન હોય એમા કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું છે નહિ દરબારમા જાય ત્યારે મહા પ્રયત્ને તેને રાજાને આશિર્વાદ દેવા માટે “ ૐ નમ શિવાય ” બોલતા શિખવવા માડ્યું તે મહા મેહેનતે આવડ્યું, પણ જો બે ઘડી પછી બોલવાનું કહેવામા આવે તો એક અક્ષર પણ આવડે નહિ એવી તો એની અમરણ શક્તિ હતી

આજ કાલ કરતા ધણે વખત થયો અને એક તરફથી રાજાએ ઉતાવળ કરવા માડી તેથી એક દિવસ દરબારમા વરુચીએ તેને લઈ જાનાનો નિશ્ચય કર્યો તેને ઘેરથી ‘ ૐ નમ શિવાય ’ એટલા શબ્દ ઉપરા ઉપરી મનમા ગોખાવતાગોખાવતા લઈઆવ્યા કાગળ કે જો એઘડીમા ભુલી જાય તો પોતાની ફજેતીના ફાળકા થાય એમ હતું આજે વરુચીની પાસે એ વગર ચુકે ‘ ૐ નમ શિવાય ’ બોલી ગયો હતો તેથી તેને ખાત્રી થયી કે હવે તે ભુલી નહિ જાય

ગોખતા ગોખતા દરબાર પાસે આવ્યા ગળ દરબાર બરીને રાજ્યા સન ઉપર બેઠા હતા સભાના બધા પડિતો પણ બેઠા હતા એવામા ન

રરુચી સાથે પ્રિયગુમનરીનો ભવિષ્યનો થનાર પતિ આવ્યો રાજદરબાર તે શુ તે આ ગોવાળે સ્વપ્નમા પણ જોયું નહોતું તેથી દરબારનો ભપકો જોઈને જ એ અગમ્મ ગયો રાજાને આશિર્વાદ દેવાના શબ્દો ભુલી ગયો અને ગભરાયો પણ રાજાની પાસે આવ્યા એટલે આશિર્વાદ તો દેવો જ જોઈએ તેથી તે ગભરાઈને ‘ૐ નમ શિવાય’ ના બદલામાં ‘ઉશરટ’ શબ્દ બોલ્યો આ અસબદ્ધ અક્ષરો સાંભળતાની સાથે સર્વની અન્યયબીનો કાઈ પાર રહ્યો નહિ

વરરુચીએ પ્રથમથી જ રાજાને કહ્યું હતું કે વર એવો તો રૂપાળો ને સારો છે કે તેને મેં મારો ગુરુ કર્યો છે તે ઉપરથી રાજાના મનમાં એવું આવ્યું કે વરરુચી જેવાનો આ જ્યારે ગુરુ થયો છે ત્યારે આ જે અસબદ્ધ અક્ષરો બોલ્યો તેનું શુ તાત્પર્ય હોવું જોઈએ ?

રાજાના વિચારો સમજી જઈને વરરુચીએ સમયાનુસાર કહેવા માડ્યું કે ‘આ મહારા ગુરુએ જે આશિર્વાદ દિધો તે આપના સમજવામાં નહિ આવ્યો હોય પણ એમણે ‘ઉશરટ’ એ ચાગ્ર અક્ષર વડે કરીને એવું કહ્યું કે

‘ ઉમયા સહિતો રુદ્રઃ શંકરઃ શૂલ પાણિમૃત્ ।

રક્ષતુ ત્વાં મહીપાલ ટંકારવલ ગર્વિતઃ ॥’

હે રાજા, જેમણે હાથમાં શૂલ પકડ્યું છે અને ધનુષટંકારના બળને લીધે ગર્વિત છે એવા ઉમયા સહિત શંકર તમારૂં રક્ષણ કરે વરરુચીએ કરી બતાવેલા અર્થથી રાજા પ્રસન્ન થયો રાજા પ્રસન્ન થયો એટલે હવે પછી શી વાર ? લાગણી પ્રિયગુમનરી જોડે પરણાવવાનો ભારે સમારભ કરી પરણાવી પણ દિધી

આ ઉપરથી વાચકોને ઘણી અન્યયબી લાગશે કે વિક્રમ જેવો રાજા પણ પરીક્ષા કર્યા વગર વિશ્વાસે કેવો હુગાય છે પણ જો વધારે વિચાર કરવામાં આવશે તો સાફ માલુમ પડે છે કે રાજાઓ ગમે તેટલા હુશીઆર હોય તોપણ બધી બાબતોમાં આવે જ કારભાર ચાલે છે એમને હુગવાને માટે એકાદ મનુષ્યે એમનો વિશ્વાસ મેળવવાની જરૂર છે જ્યારે વિશ્વાસુ થયો ત્યારે તે માણસ પોતાનું જ ધાર્યું કરે છે અને રાજાને તો શુ પણ આખા રાજ્યને પણ મરજી દુનબ ચલાવે છે વરરુચી ઉપર રાજાનો વિશ્વાસ હતો

પણ અદરખાને શી હકીકત છે તેની રાજાને ખબર જ નહોતી એટલે આવો પ્રકાર બન્યો.

રાજાએ ગમે તેટલા હુશીઆર હોય તોપણ રાજખટપટીયા માણસો પોતાનો હેતુ કેવી રીતે પાર પાડે છે તે માટે જેમણે રાજખટપટો જોઈ છે તેઓ સહજમા સમજી શકે એમ છે.

વરરુચીએ કહ્યા પ્રમાણે કરી બતાવ્યું અને પ્રિયગુમનરીએ જેવું કહ્યું હતું તેવું પણ થયું.

પ્રકરણ ૩ જી.

સામુદ્રિક.

પ્રિયગુમનરી તથા વરરુચીના ગુરુ જોડે એકાતમા રહેવાનું મળ્યું કુવરી તો ઘણી જ હરખાતી હતી પણ વર તો એવો મળ્યો કે ખોલે કે ચાલે તે ધારતી હતી કે હમણાં મને બોલાવશે પ્રથમ ફહેવાયું જ છે કે તે ઉપવર ચરવાને યોગ્ય થઈ હતી તે પ્રમાણેનું સુખ મેળવવાને તે ઘણી જ આતુર હતી પણ દિલગીર કે તેમાનું તે કાંઈ પણ અનુભવવા પામી નહિ.

પોતે વારેવારે પતિ તગ્ન નિહાળી નિહાળીને જીવે ને વિચાર કરે કે કેમ આમ કરે છે મુદ્દલ કેમ બોલતા નથી શું મારાથી કંઈ અવિવેકતો નહિ થયો હોય ? આ તો વરરુચીના પણ ગુરુએ એટલે તો સંપૂર્ણ રીતે વિદ્વાન હશે એમા તો કાંઈ નવાઈ નથી છતાં પણ તેને ધીરજ રહિ નહિ તેથી હવે તેની જોડે વાત કરવા માડી પણ અફસોસ કારણ કે વરરુચી જેવા પક્ષ માણસે પ્રથમથી જ સંકેત કરી શિખવી રાખ્યું હતું કે બીલકુલ બોલવું નહીં તેથી તેણે આ વખતે મૌન જ રાખ્યું હતું પોતાની જોડે બોલવા ન માડ્યું તેથી પ્રિયગુમનરીને ધીરજ રહિ નહીં તે ઉપરા ઉપરી તર્ક કરતી જાય અને બોલાવતી જાય પણ વર રાજા તો મગનું નામ મરી પણ ફહે નહીં.

વળી બીજી રીતે તેની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રિયગુમનરીએ એક યુક્તિ કરી પોતે લખેલું એક નવિન પુસ્તક તેની સામું મુક્યું તેમ જ તેમા કાંઈ બૂલ હોય તો સુધારવા સાર જોડે કલમ ખડીયો પણ મુક્યા પણ બાઈ સાહેબ તો કેવળ નિરક્ષર એટલે એમને શી ખબર કે આ શું થાય છે ?

તો પણ આપેલુ પુસ્તક સારી પેઠે ફેરવી ફેરવીને જોવા માડ્યુ અને છે
વટ સારી પેઠે પુસ્તકને તપાસીને એ પુસ્તકમા જે જે ટેકાણે માત્રા, અનુ-
શ્ચાર, રસ્તુ અને દીર્ઘના નિશાન હતા તે સર્વ નખથી જ કાઢી નાખવા
માઝ્યા તે જોઈપ્રિયગુમજરીને અતિશય આશ્ચર્ય સાથે ખેદ થયો પણ તે
કાણુ અને શી નાતે છે તે સમજી શકાયુ નહિ તેથી તેણે મહેલના બધા
ચિત્રો બતાવવા શરૂ કર્યા એવામા જ્યા બેસતુ ચિત્ર જોવામા આવ્યુ કે
આ ભાઈ સાહેબ તો તે જોઈ ધણુ ખુશી થયા, અને ગોવાળીયા જેમ જૂદા
જૂદા નામોથી ગાયો ભંજોના ટાળાને બોલાવેછે તેવી રીત્યા બોલાવવા ને હાકો
પાડવા મઝ્યા તે ઉપરથી ખાત્રી કરી કે આતો ગોવાળછે

ઝીની જાત જ એવી છે કે તેને સસાગમાની બધી બાબનો જો
અનુકૂલતાવાળી હોય તો તે એક લક્ષ્મી જેનીછે પણ જો પ્રતિકૂલતાવાળી
હોય તો તે એક કૂર રાક્ષસી કરતા પણ ભૂડીછે તે જે ધારે તે કરવામા
આધુ પાધુ જોતી નથી કહેવાયછે કે 'નારીપ્રત્યક્ષગક્ષસી' પ્રિયગુમજ-
રીને આવો ગોવાળ કેમ ગમે ? તેણે તુરત જ મારવા માટે તરવાર ઉગામી
ઐટલે તેને માગ્વાની બીકથી મૌન છોડતુ પડ્યુ અને દીનવાણીથી કહ્યુ કે 'તુ
મને મારીરા નહિ પણ જતો રહેવા દે' દયા આવવાથી પ્રિયગુમજરીએ
તેને માયો નહિ પણ જતો રહેવા દિધો મિચારો આ ગોવાળ, મરણુબ-
યથી તો પોતે બચ્ચોછે એમ જાણી લાથી ચાલી નિકળ્યો ગામ બહાર
કાલિકામાતાના મંદિરમા આવ્યો પોતાનુ અપમાન થયા બદલ તેને ઘણું
લાગી આવ્યુ પણ કરે શુ ? કહ્યુછે કે 'ત્રિચવિહીન પશુ' !

'મારા ઉપર જે આટલી બધી ગુસ્સે થયી તેને જ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને
અનુકૂલ કરવી, એવી પ્રતિજ્ઞાથી કાલિકાની આરાધના કરવા માડી તે જો
પ્રસન્ન થાય તો જ લાથી ઉત્તરુ નહિ તો દેહ સાગ કરવો એવી પ્રતિજ્ઞા
કરીને દેવીની આરાધના કરવા માડી

રાત્રીમા થયેલુ સવળુ વૃત્તાત પ્રિયગુમજરીએ સવારમા રાજને કહિ
સમજાવ્યુ એ સાંભળીને રાજ ધણો જ દુ ખી થયો પણ હવે થયુ તે કાઈ
ન થયુ થવાનુ હતું ? ગાડો ઘેસો પણ જમાઈ ! એક વખત પરણાવી દિધેલી
દિકરીને શુ ફરી પરણાવાય ? તેથી તેની બધે શોધ કરાવવા માડી ખોળતા
ખોળતા માતાના મંદિરમા એ માલુમ પડ્યો રાજએ રાજદ્વારમા

આવવા માટે ઘણાંએ આગ્રહ કર્યો પણ તેણે સાફ ના પાડી કે ‘જ્યાં સુધી મને દેવી પ્રસન્ન થશે નહિ ત્યાં સુધી હું આવીશ નહીં પ્રસન્ન થશે તો જ આવીશ અને નહિ તો જીવ કાઢીને મરીશ’ આવો તેનો દ્રઢ નિશ્ચય જોઈ રાજા પાછો ગયો રાજાને પણ ઘણી દિઠ્ઠિયાર થવા લાગી કે આ અવિચારી માણસ વખતે આપઘાત કરશે તો મારી દિઠ્ઠિયારી વિધવા થશે, તેથી એવી એક યુક્તિ કરી કે એક જાને માતાની પાછળ બેસાડી તેની પાસે એવું કહેવડાવવું કે ‘તું ઉઠ, હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છું’ આ યુક્તિ કરવાથી તે તત્કાલ ત્યાંથી ઉઠ્યો પણ આ ખોટી યુક્તિ તો સાચી જ થઈ પડી દેવીએ જાણ્યું કે મારી કૃપાનો અનુભવ જો એને નહિ માલુમ પડે તો તુરત જ પ્રાણુલાગ કરશે તેથી તેની સમુખ આવીને દેવી ઉભા રહ્યા અને માથાગ્રિપર હાથ મુકી પ્રસન્ન થયા

આ બધું ત્યાં બેસાડેલી દાસીએ પ્રત્યક્ષ નજરે જોયું અને તે આનંદમાં દોડતી દોડતી આવીને પ્રિયગુમંજરીને કહેવા ચાલી તેણે હેલું બધું સામળીને પ્રિયગુમંજરીને પણ ઘણું જ આનંદ થયો અને પોને કંઠેલા તિરસ્કાર માટે તેને ઘણું જ પશ્ચાત્તાપ થયો પણ હવે તો પ્રિયગુમંજરીનાં મનોભાવ ફરી ગયો તેણી હવે પૂર્ણ આનંદમાં આવી ગઈ અને દાસી સાથે કાલિકાના મંદિર તરફ ચાલી

જેના ઉપર સાક્ષાત્ માહાકાલી પ્રસન્ન થયા છે એવા પોતાના પતિને જોઈને તેને ગળે વળગી પડી અને પૂછ્યું કે ‘અરિત કશ્ચિત્ વાગ્વિશોષ ?’ એટલે વાણીમાં કાંઈ વિશેષતા છે ? અર્થાત્ કાંઈ સુન્દરકાવ્ય કયાં છે ? તે ઉપરથી તેણે તેણીના સુખમાથી નિકળેલા ત્રણ શબ્દોમાંથી પ્રારંભના એક એક શબ્દ ઉપર ‘કુમારસભવ, મેઘદૂત, અને રઘુવંશ’, એવા ત્રણ કાવ્ય અનુક્રમે રચ્યા વર્ણા એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે પોતાનો પતિ વિદ્વાન થયો કે નહિ તે જાણવા નીચે પ્રમાણે એક શ્લોકથી પ્રશ્ન પૂછું

‘અનિલસ્યાગમાંનાસ્તિ દ્વિપદ નૈવ દૃષ્યતે ।

વારિ મધ્યે સ્થિત પદ્મં કમ્પતે કેન હતુના ?’

૧ કુમારસભવમાં પ્રારંભનો શ્લોક ‘અસ્ત્યત્તરસ્યા વિશિ દેવતાત્મા’ છે

૨ મેઘદૂતમાં કશ્ચિત્ વાન્તાવિરહગુણા સ્વાધિકારાત્પ્રમત્ત ’ છે

૩ રઘુવંશમાં ‘વાગ્ધૈવ સમ્પૂર્ત્ત’ છે

વાયરો વતો નથી, કોઈ મનુષ્ય જતુ આવતુ જણાતું નથી, (છતા) પાણીમા રહેલુ કમળ શા કારણથી કપે છે ?

ત્યારે તેનું ઉત્તર નીચેના શ્લોકથી આપે છે

‘પાવકોચ્છિષ્ટવર્ણાભ. શર્વરી કૃતબંધનઃ ।

મોક્ષ ન લભતે કાન્તે કમ્પતે તેન હેતુના ॥’

શિવની આખમાથી નિકળેલા અગ્નિથી જેનો વર્ણ ઉચ્છિષ્ટ થયો છે, રાતનુ જેને બંધન છે એવો કામદેવ હજુ મુક્ત થયો નથી તેથીહે કાન્તે, નેત્રકમળ કપે છે

મહાકાલી પ્રસન્ન થયા તેથી મહાકાવ્ય રચવાની શક્તિ તેનામા આવી પ્રિયગુમજરીના હર્ષનો પાર રજો જ નહિ મહાકાલી પ્રસન્ન થયા તેથી તે ગોવાળનુ નામ કાલિદાસ પડ્યુ અને તેણે ૩ નાટક, ૩ કાવ્ય અને ૭ પ્રબંધ રચ્યાછે જે પ્રબંધો અઘાપિપર્યંત ઉપલબ્ધ થયાનથી

મહારાજા વિક્રમાદિત્ય સુખરૂપ રાજ્ય કરતા હતા એક દિવસ ઉજ્જવિનીનો દાત નામનો એક વ્યાપારી વિક્રમાદિત્યની પાસે આવ્યો ને કેહેવા લાગ્યો કે ‘ મહારાજ, હું આપના નગરમા રૂઢિ છુ સુમુદ્દર્તમા મેં લાખો રૂપીઆ ખરચીને એક ઘર બનાવ્યુ છે અને તેનુ વાસ્તુ કરીને તેમા ગઈ કાલે જ રૂહેવા ગયોછુ રાત્રે પલગઉપર કાષ્ઠક ઊંચમા ને કદક જગતા એકાએક ‘પડુછુ,’ એવો શબ્દ સાંભળ્યો રાતની વખત એટલે આવી વખતે કોણ પડેછે ને છે શું છે તે વિષે વિચાર કર્યા વગર ‘પડી શનહિ’ એમ કહિ હું મારા ઘરમાથી બહાર નિકળ્યો અને મારી પાછળ ઘરના બધા માણસો પણ નિકળ્યા પછી બીજે દિવસે જોશી વગેરેને બોલાવી તેમને પૂછતા તેમણે મત્રજ્ઞપાદિ કરાવ્યા પછો ગઈ રાત્રે પણ તે જ જગાએ સૂતો અને નિયમિત વખત થયો કે તુરત ‘ પડુછુ ’ એવુ સાંભળ્યુ ત્યાર પછી બીજે દિવસે ફરીથી જોશી વગેરેને બોલાવી પૂછતા તેમણે વળી સાતીને અર્થે પ્રથમની પેઠે જ કરાવ્યુ તે તો મારે ‘ ખાતર પાછળ દિવેલ ’ જેવુ થયુ, માટેઆપને અરજ કરૂછુ કે હવે મારે શું કરવું ?

આ સાંભળતાની સાથે વિક્રમને ઘણુ આશ્ચર્ય ભાસ્યુ અને પૂછ્યુ કે એ હવેક્કી કરાવતા કેટલુ ખર્ચ થયુછે ? ‘તો તેણે કહ્યુ કે ‘ત્રણ લાખ રૂપીઆ’

રાજ્યે તુરત જ તેટલા રૂપીઆ તેને આપી એ ઘર વેચાતું લીધું પછી તે વ્યાપારી પોતાને ઘરે ગયો.

રાજ્ય ક્યારે સાજ પડે ને 'પડુછુ' એવું કોણ કહે છે તે જોવા તલ પાપડ થઈ રહ્યો. સાહસિક માણસાને જ્યારે સાહસિક કૃત્યો કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે તેને ઘણો જ આનંદ થાય છે. વિક્રમ મૂળથી સાહસિક કર્મ કરનાર હતો તેથી તેને ઘણો જ આનંદ થયો હતો.

સાજ પડી એટલે તૈયાર થઈ રાત્રે એ વેપારીને ઘેર ગયો ને જોડેના સર્વેને રજા આપી. ખાઈ પીને પોતે પછી જ્યાં પેલો વ્યાપારી સૂતો હતો તે જગ્યાએ સૂતો. મધ્યરાત્રિ થઈ કે 'પડુછુ' એવો શબ્દ કાને પડ્યો. વિક્રમે કંઈકે 'જલદીથી પડ' એટલે ત્યાં સોનાનું એક દિવ્ય પૂતળું પડ્યું જે જોતાની સાથે વિક્રમને ઘણો જ આનંદ થયો. જે આ સુવર્ણનું પૂતળું પડ્યું તેથી તેને સુવર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ.

એક દિવસ રાજાના દરબારમાં અત્યંત દરિદ્રી અને કુરૂપ માણસ હાથમાં દરિદ્રતાનું એક લોહાનું પૂતળું લઈ આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે આપ આ ઉજ્જયિની નગરીના ઘણી જાણ અને ઘણી જ પ્રસિદ્ધિને પામેલા છો. આ રોહેરમાં ક્યવિક્ય રૂપ વ્યાપારની વણી જ વૃદ્ધિ થયેલી છે. ગમે તેવી ચીજ બજારમાં લઈ જતા ખર્ચ જાય છે ને જોઈએ તેવી જ મજા પણ છે એવી ખ્યાતિ સાબળી હું દરિદ્રતાનું પૂતળું-જે પોતાની પાસે હતું તે તરફ આગળી કરી બતાવતા-વેચવા માટે બજારમાં બધે ફર્યો પણ કોઈએ લીધું નહિ. હું આપની આ મોટી નગરીમાં ઘેર ઘેર-બધે ફર્યો પણ કોઈએ માફ આપી પૂતળું લીધું નહિ એટલું જ નહિ પણ ઉલટું માફ અપમાન કરીને કહેવા માડ્યું કે આ નગરીમાં 'દરિદ્ર' ગણે સુદ્ધા કોઈ જાણતું નથી તો તારૂં આ દરિદ્રતાનું પૂતળું કાણ લેનાર છે જા, અહિંથી ચાલતો ચા મને માફ કરજો માહેબ, પણ આપની નગરીમાં આ મારા પૂતળાનું કોઈ આલક થતું નથી એ એક શરમ ભરેલી વાત છે' એટલું કહીને રાજા પાસે રજા માગી કે 'હવે હું રજા લઉં છું' પણ રાજાએ રજા ન આપતા તેને ઉભો ગમ્યો ને એક લાખ 'દીનાર' આપીને તેનું પૂતળું ખરીદ કર્યું અને તેને પોતાના ભંડારમાં

૧ આ એ જ જાતના ચલણી નાણાનું નામ છે તે સોનાનું હોય છે અને તેની નીમત આશરે ૪ ની હોય છે.

રખાવ્યું. એટલે તુરત જ પેલો પૂતળુ વેચવા આવેલો માણસ પોતાને ઘણો જ લાભ થયો હોવાથી આરા લઈ ચાલતો થયો.

તે જ દિવસની રાતે મહારાજા વિક્રમાદિત્ય સુખરૂપ નિદ્રા લેવા પલંગ ઉપર સૂતો હતો. પહેલી પહેરે રાજ્યના અધિપતિ દેવ, બીજો પહેરે, હ-યશાળાના અધિપતિ દેવ અને ત્રીજો પહેરે ખુદ લક્ષ્મીજી, તે સ્થળે પ્રકટ-પણે આવીને રાજાને કહેવા માડ્યું કે ‘મહારાજા, તમારે આશ્રયે અમો આજ સુધી ઘણા આનંદમાં રહ્યા પણ હવે તો તમોએ દરિદ્રતાને આશ્રય આપ્યો છે અર્થાત્ દરિદ્રતાનું પૂતળું ખરીદ કરી ખજાનામાં રાખ્યું છે તે આપે ખોદ્ડ કર્યું છે, તેથી હવે અમોને અહિંયા રહેવું ઠીક લાગતું નથી માટે મેહેરબાની કરીને આમોને રાજા આપો અમો હવે અહિંથી જઈશું’ એટલે તુરત જ મહારાજાએ આરા આપી.

આવી વખતે જો બીજો કાંઈ હોત તો કેવળ ગભરાઈ ગયો હોત પણ વિક્રમાદિત્ય તો કેવળ વીર પુરુષ જ હતો તેથી તે બિલકુલ ગભરાયો નહિ ને ધીરજથી રજા આપી રજા, તે પણ કોને? સાક્ષાત્ દેવોને હવે એ ત્રણે આત્મા ગયા રાજા વિચાર કરે છે એવામાં એયો પહેર પૂરો થતાની દરમિયાન એક દિવ્ય પુરુષ રાજા પાસે આવ્યો તેનું નામ સત્ત્વ હતું તેણે કહ્યું ‘મહારાજા, અમે દરિદ્રતાને આશ્રય આપ્યો છે એટલે હવે મને રજા આપો કેમકે હવે મારે તમારી પાસે રહેવું ઉચિત નથી’ એમ કહિને તેણે પણ ચાલવા માડ્યું એટલે રાજાએ પોતાની પાસે હતી તે તરવાર ઉઘામી એટલે તેણે જાણ્યું કે એ આત્મઘાત કરશે તેથી તેણે પાસે આવી રાજાના હાથ ઝાલી લીધા.

પ્રથમ જો ત્રણ દેવ જતા રહ્યા હતા તેમણે તથા સત્ત્વે સંકેત કર્યો હતો કે સર્વેએ સાથે રાજ્ય છોડવું પણ સત્ત્વને આવતા વાર અંધ એટલે સર્વે દેવ પાછા વિક્રમને શરણે આવ્યા અને કહેવા માડ્યું કે ‘અમને આ સત્ત્વે કૃપાળુ છે કારણ કે તેણે જ અમોને આ પ્રભાણે કરવાનું કહ્યું હતું પણ તે પોતે તો આવ્યો નહિ તેથી હવે અમે તો તમોને છોડી જઈશું નહિ તમારે જ શરણે રહિશું એટલે સત્ત્વે પણ ક્ષમા માગી વિક્રમને જ શરણે રહેવા ત્રિશ્વમ કંઈ સર્વે પ્રકારે અનિષ્ઠ થવાને બદલે ઇષ્ટ થઈ ગયું અને રાજાના આનંદમાં વધારો થયો.

એક દિવસ રાજ સભામાં બિરાજ્યા હતા એવામાં એક માણસે ખબર આપી કે સામુદ્રિક શાસ્ત્ર જાણનાર એક વિદેશી મહારાજના દર્શન નિમિત્તે આવેલ છે એટલે મહારાજને તેને આવવાની આજ્ઞા આપી અને સમાન આપી બેસવાનું આસન બતાવ્યું.

રાજાને પ્રણામાદિ કરીને તે સામુદ્રિક, દેખાડેલા આસન ઉપર બેઠો અને બહારથી બધી રીતના રાજાને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. ઘણીકવાર સુધી જોઈને વિચારમાં પડ્યો.

તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી તે જાણે દિલગીરીમાં હોય એવું જણાયું તેથી રાજાએ તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે તે બોલ્યો કે ‘મહારાજ, મને માફ કરજો પણ મને જે ખરું જણાયું તે જ હું આપને નિવેદન કરીશ. આપને જોતા જો જો સામુદ્રિક લક્ષણો મારા જાણવામાં આવ્યા તે ઉપરથી આપ કેવળ ખરાબ પુરુષ છો એ નિશ્ચય હોવું જોઈએ પણ ઘણી અન્યથા એટલા જ માટે લાગે છે કે આપ તો સર્વ શુભગુણથી સંપન્ન છો એટલું જ નહિ પણ મહારાજા છો. આપના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા જોઈ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર ઉપરથી મારો વિશ્વાસ ઉઠી જાય એવું થયું છે અને લાગે છે કે એ શાસ્ત્ર કેવળ ખોટું જ હશે. આપના બધા લક્ષણો ઉપરથી આપ કેવળ દરિદ્રિયોના સાર્વભૌમ રાજા હોવા જોઈએ છતાં તેથી ઉલટું જોવામાં આવે છે એ કેવળ અન્યથા છે.’

‘સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પ્રમાણે મેં જે કહ્યું છે તે બરોબર જ છે તેમાં બિલકુલ ભૂલ નથી મેં જે જે ઠેકાણે આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે નિરિક્ષા કરીને જોને જોને કહ્યું છે તે સર્વજ્ઞ સાચું પડ્યું છે પણ આજે તે બધું જૂઠું માલુમ પડ્યું છે આવું વિપરીત કારણ શું હશે તે મારાથી સમજાતું નથી પણ મને લાગે છે કે આપના પેટમાં એ સબધી કાષ્ઠક ભેદ બરેલું છે.’

આ સાંભળી રાજાને હસવું આવ્યું અને તુરત જ પાસે પડેલી તરવાર હાથમાં લઈ પેટ ઉપર ધરી અર્થાત્ પેટ ચીરીને તેની ખાત્રી કરી આપવા તરવાર પકડી એટલે તુરત તેણે હાથ પકડી લીધો.

રાજાએ કહ્યું કે ‘જ્યારે બહારના લક્ષણો જોતા તમને વિપરીતતા જણાયી ત્યારે હવે અંતરના લક્ષણો જોઈને તમારી ખાત્રી કરો કે મને તમારી અદ્ધા સામુદ્રિક શાસ્ત્ર ઉપરથી ઉઠી ગઈ છે માટે ખરું જ છે તે બોળી કહાડો.

પણ તેણે 'ના ના' કહીને હાથ પકડી લીધો ને કહ્યું કે હવે હું સમજ્યો. પેટ ચીરવાની હવે કાંઈ જરૂર નથી સામુદ્રિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે જે બત્રીશ લક્ષણો હોય છે તે કરતા જુદા જ લક્ષણો તમારામાં છે અને એને જ સત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. આ સત્ત્વ જ્યારે તમોએ પેટ ચીરવાનું કહ્યું ત્યારે જ મારા જાણવામાં આવ્યું.

ધણકમાં બત્રીશ લક્ષણ હોય છે પણ તમારામાં ૩૩ લક્ષણ જણાય છે અને એ ત્રણશનું લક્ષણ તે જ સત્ત્વ છે જે તમારામાં છે.

આ સત્ત્વ જેનામાં છે તે પૃથ્વી તો શું પણ ત્રણ લોકનું રાજ્ય નિર્ભયપણે કરી શકે અને તમારા અત્યંત સાહસિક ગુણોથી આનંદ થયો છે ને હવે હું રજા માગુ છું' પછી રાજ્યે યોગ્ય સત્કાર સાથે એને રજા આપી.

પ્રકરણ ૪ થું

વિક્રમાદિત્ય અને સિદ્ધસેનસૂરી

એક વખત એવું બન્યું કે વિક્રમાદિત્યને કોઈ રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરવી પડી ત્યારે શત્રુઓ કિલ્લામાં ભરાઈ ગયા અને એવો બદોબસ્ત કર્યો કે વિક્રમાદિત્યનું કાંઈપણ ચાલે નહિ ત્યારે તેના મનમાં એવું આવ્યું કે હવે કેવી રીતે નગરમાં દાખલ થવું એ વિદ્યા જાણ્યા વિના ચઢાઈ કરવી તે નકામી છે તેથી પોતે દિલ્લીગીર થયો પોતાની ફાજ લઈ પાછો વળ્યો. પુરપ્રવેશની વિદ્યા શિખવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી અને તેવી વિદ્યા જાણનારની ખોળ કરવા માડી એવામાં ખબર મળી કે શ્રીપવત ઉપર ભૈરવાનંદ નામનો એક મહા માત્રિક છે, તેને એ પુરપ્રવેશવિદ્યા આવડે છે તેથી રાજા શ્રીપર્વત તરફ ચાલી નિકળ્યો અને ભૈરવાનંદને મળ્યો.

તેમની ધણી દિવસ સુધી રાજાએ શિષ્ય બાવે સેવા ચાકરી કરી ધણી દિવસ થયા એટલે તેની સેવાથી ભૈરવાનંદ પ્રસન્ન થયા પુરપ્રવેશવિદ્યા શિખવતા પેહેલા એવો એક બનાવ બન્યો હતો કે એ ભૈરવાનંદ પાસે

૧ શ્રીપવત ક્યા છે તેનું કોઈ કે કોણે પ્રમાણ મળતું નથી

૨ રાજશેખરની કર્પૂર મળરીમાં ભૈરવાનંદ નામના મહા માત્રિકનું નામ આવે છે તે કદાચ હશે

વિક્રમના આવતા પહેલા એક શિષ્ય આવ્યો હતો તેની જોડે વિક્રમે એવી સરત કરી હતી કે તેને પણ એ વિદ્યા શિખવવી

ભૈરવાનંદ વિદ્યા શિખવાને તૈયાર થયા એવામાં વિક્રમે એમને વિનંતી કરી કે ' પ્રથમ આ બ્રાહ્મણને વિદ્યા શિખવો ને પછી મને શિખવો ' સારે ભૈરવાનંદે કહ્યું કે 'આતો બ્રાહ્મણ છે અને એને આ વિદ્યાની જરૂર નથી ' એવું વારેવારે સમજાવીને કહ્યું પણ તેણે પોતાની હઠ છોડી નહિ સારે ગુરુએ ' જ્યારે તું ધણો આગ્રહ કરે છે ત્યારે તારા કથા પ્રમાણે શિખવીશ પણ આમ કરવાથી તારે પસ્તાવું પડશે ' એમ કહિ એમને પુરપ્રવેશવિદ્યા શિખવી

વિક્રમની મહેરબાનીથી બ્રાહ્મણનું કામ નિકળી ગયું તેને બેહદ આનંદ થયો એમને સારી મિત્રતા થઈ હતી તેથી તેઓ ઉજ્જયિની આવવા નિકળ્યા

આ વખત ઉજ્જયિનીમાં એવો બનાવ બન્યો હતો કે રાજાનો મુખ્ય હાથી મરી ગયો હતો રાજાની ગેરહાજરીમાં હાથી મરી ગયો હતો તેથી રાજદ્વારી પુરુષો દિલગીર હતા તેને ઝટવા માટે સારા હાથી લાઇ જતા હતા

આવી વખતે વિક્રમાદિત્ય પોતાના સોબતીનેડે લા આની પહોંચે પોતે તો પુરપ્રવેશવિદ્યા શિખી લાવ્યો હતો પણ આ વિદ્યામાં પરકાયાપ્રવેશનો પણ ગુણ હતો તેથી ગુરુએ શિખવેલી વિદ્યાની અજમાયશ કરવાની પણ આ સારી તક મળી

રાજાએ વિચાર કર્યો કે જ્યારે બીજાના રાજ્યા ઉપર ચડાઈ કરવાનો પ્રસંગ મળશે ત્યારે પુરપ્રવેશવિદ્યાની અજમાયશ થશે પણ હાલ તો પરકાયાપ્રવેશમાં તો તેની અજમાયશ કરીએ એમ ધારી હાથીના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર પોતાના સોબતીને કહિ બતાવ્યો વિક્રમ જોવો ખુશ દિલનો આ માણસ નહેતો તેથી તેની દુષ્ટ ખારણા સાધવાનો તેને આ લાગ સારો મળ્યો અને તુરતજ તેણે તેમ કરવા હા કહિ એટલે રાજા પોતાના શરીરને સાચવવાનું કહિ હાથીના શરીરમાં વિદ્યાના જોરથી દાખલ થયો કે હાથી સજીવ થયો ને સર્વને ધણો આનંદ થયો હાથીને લઈને બધા રાજદ્વારમાં ગયા

રાજા વિક્રમ તો હવે હાથી બન્યા શરીરનું રક્ષણ કરવાવાળા બ્રાહ્મણ-

બાઈને આવી સારી તક મળી એટલે તેણે વિક્રમાદિત્યના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો અને પોતાનુ શરીર લક્ષ્યુ

આ પ્રમાણે જીવની અદલાબદલી થયી એટલે આદ્યજી બાઈ તો રાજા બની નગરમા આવ્યા જીવની અદલાબદલી થઈ તે કેના જાણુવામા આવે? વિક્રમ રાજા નગરમા આવ્યા તેથી બધાને આનંદ મયો

કપટભાવથી થયેલા વિક્રમની વાત હાથીના જ જાણુવામા આવી પણ તે મૂઠૂ પ્રાણી શી રીતેા કહિ શકે ?

ભૈરવાનદે ના કહ્યા છતા એ વિદ્યા શિખવવાનો આગ્રહ કર્યો હતો તેથી હવે રાજાને પસ્તાવો થયો પણ હવે તે કરે શુ? હાથના કર્યો હૈયે વાગ્યા

હવે શુ કરવુ તે વિક્રમને સુઝ્યુ નહિ તે ધણો જ પસ્તાવા લાગ્યો હાથીખાનામાથી છુટવાનો પ્રસંગ ન હોવાથી વિચાર કરી જોતા પાસે જ એક પોપટનુ પ્રેત પડ્યુ હતુ તેમા પોતે પ્રવેશ કર્યો અને ઉડતા ઉડતા રાજા-દારમા પોતાની રાણી પાસે આવ્યો ગણી તો મનોહર પોપટ જોઈને તેને પાતાની પાસે રાખ્યો

મુદ વિક્રમ પોતે જ પોપટમા હોવાથી તે પોપટ ધણો ગુણી, ચતુર, અને મીઠુ બોલનાર હોય એમા કાઈ નવાઈ જેવુ નથી તેથી રાણીની તેના ઉપર ધણી જ પ્રીતિ થયી અને પોતાના જીવ કરતા પણ પોપટને વધારે ચહાવા લાગી

રાણીની આવી અપ્રતીમ પ્રીતિ પોતાના ઉપર જોઈ એક દિવસ પોપટે યુક્તિ કરી જાણે પોતે મરી ગયો હોય તેવુ બતાવવા આખા મીઝી દીધિ, પગ પસારી દિધા, પાખો લૂલી કરી નાખી અચાંત શરીર ચીથરા જેવુ લુલુ કરી નાખ્યુ

પોતાનો માનીતો પોપટ મરી ગયો જાણીને રાણી તો ધણી જ દિલ-ગીરીમાં રૂખી ગઈ પોતે જાણે હવે તો ધડીશાતની છે એવી થયી મઈ આવી સ્થિતિ વિક્રમદેહધારી આદ્યજીના જોવામા આવવાથી કઈરીલા આ દિલગીરી દૂર કરવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો સારી પેઠે તેને સમજાવી તોષણુ તે શાત થયી નહિ છેવટ પોતે પણ પોપટની જોડે મરી જવા તે-યાર થયી સ્ત્રીઓ હમેશા ધણી હડીલી અને ધારેલી જક ન છોડનારી હોય છે તેવી રાણીની જક જોઈ વિક્રમ દેહધારીએ રાણીની દિલગીરી દૂર કરવા

થોડીવાર એ પોપટના શરીરમા પ્રવેશ કરીને તેને સજીવ કંઈ તો રાણી શોકરહિત થશે ને પછીની વાત પછીછે એમ ધારી પ્રકટપણે રાણીને કહ્યું કે હું હમણાં એને સજીવ કરૂં છું માટે દિલગીરી લજ'.

તુરત જ પોપટ શરીરી વિક્રમે જાણ્યું કે આ શરીરમાથી નિકળીને જોવો મારા શરીરમા એ પ્રવેશ કરવા આવે કે હું મારા શરીરમા પેસી જાઉં તેથી પોતે ધરેલો પોપટનો દેહ લજ્યો ને એ જ સધિમા નિકળેલા આઠાણે વિક્રમદેહ પણ લજ્યો ને તુરત જ એક બિજના શરીરમા પરસ્પરે પ્રાણનું સક્રમણ કરી દિધું.

પેલા વિક્રમ દેહધારી આઠાણને તેના કરેલા કર્મનું ફળ મળ્યું બિચા રાને રાણીની સેવા કરવા સાડ યોડ વખત સુધી પોપટના દેહમા રૂઢેવું પડ્યું ઉદાર ચરિત મહારાજ વિક્રમે આ આઠાણને પુરપ્રવેશવિદ્યા શિખવવા માટે જૈરવાનદને જે બલામણુ કરી તે ઉપરથી તેની ઉદારતા પ્રતીત થાય છે એ આઠાણની જોડે મિત્રભાવ રાખ્યો એ ખલ પુરુષની મૈત્રીજોડું પરિણામે દેખાયુ ખલની મૈત્રી માટે નીચે શું કહેછે?

“આરમ્ભગુર્વી ક્ષયિણો ક્રમેણ લઘ્વી પુરા વૃદ્ધિમતી ચ પશ્ચાત્ ॥

દિનસ્ય પૂર્વાર્ધપરાર્ધમિત્રા છાયેવ મૈત્રી સ્વલમજ્જનાનામ્ ॥”

દિવસના પ્રથમ ભાગની પેડે ખલ માણસની મિત્રતા પ્રારભમા મોટી અને પછી ક્રમવડે કરીને ક્ષય પામનારી છે દિવસના ઉત્તરાર્ધની છાયા મુજબ સજ્જનની મિત્રતા પ્રથમ થોડી હોયછે પણ પછીથી ક્રમેકરીને વધેછે.

એ જ પ્રમાણે આ આઠાણ મિત્રે પુરપ્રવેશવિદ્યા શિખતી વખતે જાણે ખરેખરી મિત્રતા બતાવી હતી અને પછીથી પોતે રૂપ પલટી દિધું હતું.

દુર્જનમા નીચેના ચાર લક્ષણો આભાવિકપણે હોયછે

“અકરુણત્વમકારણાવેગ્રહઃ પરધને પરયોષિતિ ચ સ્પૃહા ।

સ્વજનવધુજનેષ્વસદ્દિષ્ણુતા પ્રકૃતિસિદ્ધમિદંદિદુરાત્મનામ્ ॥”

અકરુણા—નિર્દયપણું, વગર કારણે ક્રોધ, પરધન અને પરસ્ત્રીની ઈચ્છા અને સગા સંબંધીનું સાડ દેખી દુખી થવું, એ ચાર લક્ષણો દુરાત્માઓમા પ્રકૃતિસિદ્ધરૂપે જ હોયછે.

પેલા આઠાણઉપર વિક્રમે તોપણ દયાભાવ રાખી તેને એક પા-

જરામા રાખ્યો અને તેના પ્રત્યેની રાણીની ચાહેના ધીમે ધીમે ઓછી કરાવીને પછી તેને છોડી મુક્યો પણ ‘ દુજનસ્ય કુત ક્ષમા ? ’ વિક્રમને મહા પ્રયત્ને પ્રથમનું શરીર પ્રાપ્ત થયું અને આનંદનો પાર રહ્યો નહિ

મૃગયા કરીને એક દિવસ રાજા નગરમા પ્રવેશ કરતો હતો એવામા ‘ સર્વસ્ય પુત્રનો જન્મ થાઓ ’ એવું જોડતા કેટલાક જૈન લોકો જતા હતા તપાસ કરતા જણાયું કે એક સિદ્ધસેનાચાર્ય નામના જૈન લોકોના પ્રસિદ્ધ આચાર્યની પધરામણી થાય છે તેમને લેવા માટે જૈન લોકો એકઠા થયીને જપધોષ કરતા ને એ સિદ્ધસેનાચાર્યને સહ ‘ સર્વસ્યપુત્ર ’ કહેતા હતા તે રાજાને ઠીક લાગ્યું નહિ તેથી તેમનામા કેવી સર્વસ્યતાછે તે જોવી જોઈએ એવો વિચાર થયો એવામા આચાર્યની સ્વારી પાસેથી જ પસાર થયી તે જોથી રાજાએ મનમા ને મનમા જ નમસ્કાર કર્યો રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે તેની કેવી રીત્યા પરીક્ષા થાય એવામા રાજાની જોડેના એક ભાટે ભાટે સાદે નીચે પ્રમાણેનો શ્લોક કહ્યો

‘ આમે દર્શનમાગતે દશશતી સંભાષિતે ચાયુતં

યદ્વાચા ચ હસેદમાથુ ભવતા લક્ષોસ્ય વિશ્રાણ્યતામ્ ।

નિષ્ક્રાણાં પરિતોષકે મમ સદા કોટીર્મિદાજ્ઞા પરા

કોશાધીશ સદોતિ વિક્રમનૃપશ્ચક્રે વદાન્યસ્થિતિમ્ ॥’

જે વિદ્વાન્ ખરેખર કહેનાર હોય તેનેતેના દર્શનમાત્રથી જ એક હજાર, તેની જોડે જે સંભાષણ થાય તો દશહજાર, તેની જોડે જે મુદ્દર્તમાત્ર સવાદ થાય તો એક લાખ, જે તેનું કહેવું કબૂલ કરાયતો એક કરોડ રૂપિયા બક્ષીસ આપવા એવો મહા ભાગ વિક્રમાદિત્યે ખગ્ગનચીને હુકમ કરેલોછે

સિદ્ધસેનદિવાકરે વિક્રમની કિર્તિ સાંભળેલી હતી તેથી આ ભાટનું જોલેલું તેમને સસ લાગ્યું વિક્રમ રાજાની વિદ્વાનોપ્રતિ કેવી અને કેટલી સદ્ભાવયુક્ત પુજ્ય બુદ્ધિછે તે તેમના જાણવામા જ હતું તેથી તેમણે પ્રકટ-પણે હાથ જોડ્યો કરીને વિક્રમને ‘ ધર્મલાભ થાઓ ’ એવો આર્પિવાદ દિધો એટલે રાજાએ કહ્યું કે ‘ અરે યતિવર્ય, તમે મને વગર કારણે શા સાઈ આર્પિવાદ દો છો ? જો તમોને નમન કરે અથવા નમસ્કાર કરે તેને તમારે આર્પિવાદ દેવાની જરૂરછે પણ મેં તો તેમાનું તમોને કશુંએ કશું નથી માટે

તમેએ મને આપિર્વાદ દિધો તેનો શો હેતુછે એ મારે કેમ સમજવું ?
એટલે સિદ્ધસેને ઉત્તર આપ્યું કે ' હે રાજા, તમે માનસિક નમસ્કાર
કરી ચૂક્યાછો તેથી મે તમોને આપિર્વાદ દિધોછે '

રાજાએ ખરેખર માનસિક નમસ્કાર કરેલો હતો તેથી તેને ધણો
જ આનંદ થયો અને ખજાનચીને હુકમ આપ્યો એક કરોડ રૂપિયા આમને
આપવા. પણ એ દ્રવ્ય મોટા મેળાવડાની સમક્ષ તેમને આપવાનો ઠરાવ કરી
સિદ્ધસેનસૂરીને સભામાં બોલાવી તેમની સમુખ એક કરોડ રૂપિયાનું સુવર્ણ
મુદ્રીને રાજાએ ' હે યતિરાજ, મેહેરબાની કરીને આ મારી નજીવી સેવાનો
સ્વીકાર કરશો એવી મારી પ્રાર્થનાછે ' એવું કહ્યું ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યું કે
'એ દ્રવ્ય મારા કામનું નથી જે બૂખ્યું હોય તેને અન્ન આપવું જોઈએ પણ
જે બૂખ્યો નથી તેને અન્ન શા કામનું છે ? અમારે આ સંસારમાં આમળ
એટલે ધરાળ નથી પાછળ એટલે ઉલાળ નથી અમારે દ્રવ્યનું કાઈ કામ નથી
તેથી આ દ્રવ્ય ગરીબોને તથા દેવાદારને વહેંચી આપી પૃથ્વીને ઋણમુક્ત કરો '
આ સામળી ઘુરત જ તે પ્રમાણે કરવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી

લાગિયોના ધર્મ માટે મનુ નીચે પ્રમાણે કહેછે

‘અનગ્નિરનિકેતઃ સ્યાદ્ગ્રામમન્નાર્થમાશ્રયત્ ।

ઉપેક્ષકોડશંકુસુકો મુનિર્ભાવસમાહિતઃ ॥

કપાલં હ્રસ્વમૂલાનિ કુચેલમસહાયતા ।

સમતા ચૈવ સર્વસ્મિન્નેતન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥’

દેવતા-અગ્નિ તથા ધર વગરના થયીને રહેવું, તથા ગામમાં ફક્ત અન્ન
લેવા માટે જવું, શરીરને દુ ખ પડે તે સહન કરવું, ચિત્ત ઠેકાણે રાખવું,
ધર્મરત્ને ઓળખવા ઉપર મન રાખવું તેમજ એક ચિત્તથી ધર્મર ઉપર જ
ધ્યાન રાખવું

પાણી પીવા માટે માટીનું વાસણ, ખાવા માટે વૃક્ષના મૂળ, કૌંપીન
માટે જાડુ લુગડુ, એકાંતવાસ તથા સર્વમાં સમાનતાએ મુક્તિપણ્યનું લક્ષણ છે.

પછી રાજાએ સિદ્ધસેનસૂરી જોડે ધર્મ સબંધી ધર્મીક વાતચીત કરીને
આનંદ મેળવ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્વર્ગારોહણ.

એક દિવસે રાજા સભામાં બિરાજ્યા હતા તે વખતે ચોપદારે આવીને કહ્યું કે ‘મહારાજ, એક માણસ ૫ નવિન શ્લોક કાગળ ઉપર લખીને લાગ્યો છે ને આપના દર્શન માટે આજ્ઞા માગેછે’ ત્યારે રાજાએ ‘એને હાથગર રૂપિયા આપીને વિદાય કરો’ એવું કહ્યું તેણે તે પ્રમાણે પેલા વિદ્વાનને કહ્યું પણ તેણે કહ્યું કે ‘મારે તો રાજાને મળવુંછે’ ત્યારે ફરીથી એ વાત રાજાને નિવેદન કરી રાજાએ જાણ્યું કે એને કાઠક વધારે જોઇતું હશે તેથી જતો નથી માટે ‘તમે જો ઔદ વિદ્યા આવડતી હોય તો ૧૪ ગામ બક્ષિસ આપ્યાની સનદો આપી વિદાય કરો’ એવું કહ્યું તે પ્રમાણે ફરીથી પેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને કહ્યું પણ રાજાને મળ્યા વગર ન જવાની તેણે પોતાની ઇચ્છા બતાવી તેથી તે પ્રમાણે ફરીથી રાજાને જાહેર કરવામાં આવ્યું, એટલે રાજાએ અદર આવવાની તેને આજ્ઞા આપી

એ બ્રાહ્મણે રાજાની સમુખ આવી નમન કરીને નીચે પ્રમાણેના પાંચ શ્લોક કહ્યા

“સર્વદા સર્વદોડસીતિ મિથ્યા સંસ્તૂયસે બુધૈઃ ।

નારયો લેભિરે પૃથ્વં ન વક્ષઃ પરયોષિતઃ ॥ ૧ ॥

સરસ્વતી સ્થિતાવક્ત્રે લક્ષ્મીઃ કરસરોરુહે ।

કીર્તિઃ કિં કુપિતા રાજન્ યેન દેશાંતરં ગતા ॥ ૨ ॥

અપૂર્વેયં ધનુર્વિદ્યા ભવતા શિક્ષિતા કુતઃ ।

માર્ગજૌઘઃ સમમ્ભેતિ ગુણો યાતિ દિગંતરમ્ ॥ ૩ ॥

આહતે તથ નિઃસ્વાને સ્ફુટિતં રિપુદ્વદ્દટૈઃ ।

ગલિતે તત્પ્રિયાનેત્રે રાજંચિન્નમિદં મહત્ ॥ ૪ ॥

વક્ત્રામ્મોજે સરસ્વત્યાધિવસતિ સદા શોણ એવા ધરસ્તે

બાહુઃ કાકુત્સ્થસ્પૃતિકરણર્દક્ષિણે ડસૌ સમુદ્રઃ ।

વાહિન્યઃ પાર્શ્વમેતા ક્ષણમપિ ભવતો નૈવ મુંચંત્ય મીક્ષં

સ્વચ્છેડન્તર્માનસેડસ્મિન્કથમવનિપતેડમ્નુપાનામિદ્વાપઃ” ॥ ૫ ॥

(૧) હે રાજા, ડાહ્યા પુરુષો તમને સર્વદા ' સર્વ આપનારછો ' એવી (તમારી) ખોટી સ્તુતી કરેછે પણ (તમારા) શત્રુને તમારી પૂઠ મળી નથી અને પરસ્ત્રીયોને તમારૂં વક્ષસ્થળ મળ્યું નથી (૨) તમારા મુખમા સરસ્વતીએ અને હાથ રૂપી સરોવરમા કમળે વાસ કરેલોછે તેમ છતાં હે રાજા, તમારી કીર્તિ દેશાતરમા ભટકેછે શું તેથી કીર્તિએ તમારા ઉપર કોપ તો નથી કર્યો ? (૩) આ અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યા તમે કોની પાસે શિખ્યા ? કેમકે 'માર્ગણુ (-ચાચક)નો સમુદાય તમારી પાસે આવેછે અને ગુણુ દિગતરે પ્રસરેછે (૪) તમારી નોખત વગાડતા શત્રુના હૃદય ફાટી જાયછે હૃદય ફાટવાથી શત્રુની સ્ત્રીઓના નેત્રમાથી પાણી ટપકે છે હે રાજા, આ એક મોટા આશ્ચર્યની વાતછે (૫) તમારા મુખમા સરસ્વતી હમેશ વાસો કરેછે, તમારો અધર-નીચલો ઓઠ હમેશ રાતો રહેછે, રામના પરાક્રમને યાદ દેવડાવે એવો તમારો બાહુ તો દક્ષિણ સમુદ્ર જ થયોછે 'વાહિની તમારી પાસે છતાં તે તમને છોડતી નથી એટલું છતાં પણ હે રાજા, તમારૂં મન સ્વચ્છ હોયીને પણ પાણી પીવાનું મન તમોને થાયછે એ શું ?

ઉપરના ભાવાર્થના એ બ્રાહ્મણના શ્લોક સાબળી રાજાએ તેનો ધણો જ સત્કાર કરી રજા આપી

એક દિવસ રાત્રે જાની રીત્યા રાજા નગરમા ફરતો હતો એવામા એક ધાત્રી પોતાના ઘરમા ધાણી ફેરવતા બળધને પૂછડે હાથ રાખી ધીમે સાદે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો

અમ્મણિઓ સન્દેસહઓ તારક કન્હ કાદિજ્જ'

ભાવાર્થ એ હતો કે 'અમારો સદેશો તારક જે શ્રી કૃષ્ણ તેને કહે' આગળ શું બોલવાનોછે તે ધણીવાર સુધી ખોટી થયીને સાબળવા રાજા હમો રહ્યો પણ તેણેતો આગળ શું કહ્યું તે રાજાથી સાબળાયું જ નહિ તેથી તે પાછો આવ્યો અને બધી રાત, તે ધાત્રી આગળ શું બોલ્યો તે ન જાણવામા આવવાથી, અસ્વસ્થપણામા ગાળી સવાર ક્યારે થાયને ક્યારે એ ધાત્રીને બોલાવી બાકીનું સાબળું એવું તેનું મન થયી રહ્યું હતું

૧ ધનુષ અને બાણપદ્ધે બીજો અર્થ પણ થાય છે

૨ વાહિની એટલે લસકર અને નદી

૧ અસ્માક સન્દેશક તારક કૃષ્ણ કથય કથયે ।

સવાર થયું કે પોતાનું નિત્ય કર્મ કરી સેવકને આજ્ઞા કરી એટલે ધાત્રીને ઘેર રાજાનું તેડું આવ્યું ને તે રાજા પાસે આવ્યો. રાજાએ રાતની વાત યાદ દેવડાવી આગળ તેણે શું કહ્યું તે પૂછ્યું ત્યારે તેણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું

જગ દાલિદિહિ ડુલ્લિબયું બલિબન્ધ જ હ મુદ્જ્ઞ ।*

‘જગત્ દરિદ્રતામા ડુબી ગયું છે તથાપિ રાજકીય કર છુટ્યા નથી’ સિદ્ધસેને ‘પૃથ્વીને ઝાણુ મુક્ત કરવા’ કહ્યું હતું, તેની જ આ ધાત્રીના મુખથી પુનરુક્તિ થયી તેથી તુરત રાજાએ બધી જાતના કરથી રૈયતને મુક્ત કરી

પછી સિદ્ધસેનને રાજાએ એક દિવસ એવું પ્રશ્ન કર્યું કે “મારા જેવો બીજો કોઈ પુરુષ જૈનધર્મીય લોકોમાં હવે કદી થશે કે શું ?” તે સાંભળી તેમણે ઉત્તર દિધુકે ‘હે રાજા, આજથી એક હજાર નેત્રુ વર્ષ પછી કુમારપાળ નામનો તારા જેવો જ બીજો રાજા થશે’

એક દિવસ રાજાને ધણો ગર્વ થયો કે મેં રૈયત ઉપરથી સધળી જાતના કર માફ કર્યા, મેં ધણા સાહસવાળા પરાક્રમે કર્યા, મારા વગર બીજાથી કદી પણ આવું થનાર નથી તેથી એ બધાના સ્મરણુ માટે એક મોટા સ્મરણુસ્થાન બધાવું આ બધા વિચાર તેણે મનમાં કરી રાખ્યા હતા ને બીજે જ દિવસે આ વિચારને અમલમાં પણ મુકવાનો હતો. પણ રાત્રે પોતે ખાંધ પીને છુપી રીતે નગરમાં ચર્ચા જોવા નિકળી પડ્યો. ચૌટાવચ્ચે આવેલી એક સ્થળે બેઠો એવામાં બે શરીરે માતેલા ને બળવાનું બળધિયા તેની પાછળ પડ્યા તેમના ત્રાસથી છુટવાને માટે રાજાએ ધણાએ ફાફા માર્યા પણ બધાએ ફાફા નિષ્ફળ ગયા. છેવટ અકળાઈને એક ગરીબ બ્રાહ્મણ પોતાના ધરડા બળધને બાધવાની પોતાના ધરની પાસે ઊંચી જગા કરી હતી તે ઉપર જઈને બેઠો. પેલા બે બળધાએ તો એ રાજાનો પીછો છોડ્યો નહિ અને અહિયાં પણ આવીને ચાબલાને પાડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો. શીંગડા અને માથાથી એ જોતી જગાના ટેકાને જોઈથી બળધાએ હચમચાવવા માંડ્યા ને તેને લીધે કડગટ કરતો કડકો થયો. તે સાંભળીને ધરનો માલીક જે ધરમાં સૂતો હતો તેની જાંઘ ઉડી ગઈ બહાર શું થાય છે તે જોવા માટે આવતા કેટલી રાત ગઈ છે તે જોવા તેણે આકાશ તરફ જોયું એ બ્રાહ્મણને નક્કરો સબધી જ્ઞાન હતું તેથી જોતાની સાથે

જણાયું કે શુક્ર અને ગુરુએ ચંદ્રનું મડળ ઘેરેલું છે જે આવી જાતનો યોગ થાય તો રાજા ઉપર કોઈ પ્રકારે સકટ આવે એવું તેનું માહાત્મ્ય હતું તેથી તે તુરંત જ પાછો ધરમા ગયો અને પોતાની સ્ત્રીને જગાડીને બધી હકીકત કહી 'આપણા રાજા ઉપર જે ખરેખર પ્રાણસકટ આવનાર છે તે દૂર કરવા હું હમણા જ શાસ્ત્રોક્તવિધિ કરવાનો છું માટે તું ધી, તલ વગેરે ચંદ્રની સામગ્રી જલદીથી તૈયાર કર' એવું કહ્યું એ સાબળી તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે 'શું કરવા નકામું ખર્ચ કરાશે ? છોને રાજા ઉપર સકટ આવે ! તેમા આપણને શી પીડા છે ? નકામો શું કરવા ઉજાગરો કરાશે ?' આતુ ઉત્તર સાબળી બ્રાહ્મણને ધણુ ખોટું લાગ્યું ને કોધથી કહ્યું કે 'જા મૂર્ખ, આવા ઉદારચરિત, પૃથ્વીને ઋણમુક્ત કરનાર રાજા ઉપર પ્રાણસકટ આવ્યું છે તે શું આપણે જોઈ રહેવું જોઈએ ? જા, તારે તૈયારી ન કરી આપવી હોયતો, હું કરી લઈશ' એટલે ફરીથી તેણીએ કહ્યું કે 'રીસ શું કરવા ચઢાવો છો ? બધી સામગ્રી તૈયાર કરી આપીશ પણ તમે કહો છો કે બધી પૃથ્વીને ઋણમુક્ત કરનાર છે તો તે કેમ માની શકાય ? કેમકે આપણને સાત દિકરીયો છે તેને પરણાવવાની છે રાજા જે ઉદાર હોત તો આપણી છોડાઓને પરણાવવા માટે તેણે કાઈ પણ આશ્ચર્ય હોત તેથી મારે આવી રીતે રહેવું પડ્યું

મહારાજા વિક્રમ આ સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે થયેલું સભાષણ સાંભળતો હતો તેને ગર્વ થયો હતો તે આથી જતો રહ્યો, તેમ જ સ્મરણ સ્થબ કરવાની ઇચ્છા પણ નિર્ભળ થયા ગઈ અને મનમા નીચે પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કર્યો

કટું કટું મુકું ચ સાહસં મહિલિઅં ચ અપ્પાણં ।

અજરામરં ન પત્તં હા વિક્રમ હારિઓ જન્મો' ॥

મેહેનત અને સાહસ કર્યો કરીને મે આત્માને મલિન કર્યો પણ હે વિક્રમ, તું અજરામરપદને પામ્યો નહિ પણ જન્મ હાર્યો છું

પેલા બ્રાહ્મણે પણ ગ્રહની શાંતિ કરી અને બળધોએ પુષ્કળ શ્રમ

૧ કષ્ટ મુક્ત સાહસ ચ નિસ્તેજસ્વિનમાત્માન કૃત્વા । અજરામરત્વ ન પ્રાપ્ત હે વિક્રમ હા જન્મહારિતમ્ ॥

કયો તે બધો નિરર્થક થયો અને કશું વળ્યું નહિ રાજ્ય ત્યાંથી નિકળીને ચાલતો થયો તથા આકાશમા ગુરુ અને શુક્રથી ઘેરાયેલો ચંદ્ર પણ મુક્ત થયો.

ખીજે દિવસે પેલા આદ્યજ્ઞને રાજ્યએ દરબારમા તેડાવી તેની સાતે દિકરીઓને પરણાવી આપી અને તેમનું સકટ દૂર કર્યું.

આવી રીતે ધણાક વર્ષ સુધી મહારાજા વિક્રમાદિત્યે રાજ્ય કર્યું હવે તેનું આયુષ્ય પૂરું થવાનો સમય પાસે આવ્યો હતો તેથી તેના શરીરને દુષ્પ્રાપ્ત થયું તેની ચિકિત્સા ધણા ધણા વૈદ્યોએ કરી પણ કોઈથી મટ્યું નહિ એવામા એક વૈદ્યે એવી ચિકિત્સા બતાવી કે જે કરતા રાજાને અભક્ષ ભક્ષ કરવું પડે. રાજાને ગમે તે પ્રકારે પણ શરીરનું રક્ષણ કરવાનો લોભ લાગ્યો હતો તેથી તેણે તેમ કરવાનું પણ કબૂલ કર્યું એવામા એક ખીજા વૈદ્યે શિખામણુ દિધી કે 'હે રાજા, હવે કોઈપણ પ્રકારના ઔષધની જરૂર નથી હવે તો ધર્મરૂપી ઔષધ જ આ રોગ ઉપર ઉત્તમ ઔષધ છે આપના સ્વભાવમા જ કેરફાર થયો ને આપે અભક્ષ ભક્ષ કરવાનું ધાર્યું એ જ મોટા ઉત્પાત છે માટે હવે જીવવાની આશા છોડી દહને ઈશ્વરનું સ્મરણ કરો' એ સાંભળી રાજાની મતિ ઠેકાણે આવી અને તેની શિખામણુ માટે મોટો ઉપકાર માની ધણું દ્રવ્ય આપ્યું.

રાજાએ જાણ્યું કે હવે તો મરવાનું છે તેથી પોતાનું સર્વસ્વ દાનધર્મમા આપી દિધું નગરજનો, રાજદારી પુરુષો, આત્મમંડળ એ સર્વને એકઠા કરી તેમની પાસે પરલોક સિધાવવાની આજ્ઞા માગી. બધી રૈયત રોવા લાગી અને મોટો હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો.

રાજાએ પોતાનું સર્વસ્વદાન કરીને પોતા મેહેલના એક ઓરડામા ફર્શના આસન ઉપર અતકાળની વેળાએ કરવાના કર્મો કરતો સ્વસ્થચિત્તથી બેઠો યોગવિદ્યાએ કરી અહારત્ર દ્વારા પરલોકમા જવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામા નવઅપ્સરાઓ તેના સમુખ પ્રકટ થઈ તેમને જોઈ રાજાએ પ્રાર્થના કરી પૂછ્યું કે 'તમે કોણ છો' ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યું કે 'વધારે વખત વાત કરવાને સમય નથી તેથી આપની આજ્ઞા માગવા માટે અમે આવ્યા છિયે' એમ કહી ચાલવા માડ્યું બધી સ્ત્રીઓના સુંદર અને મોહક સ્વરૂપ છતાં તેમને દૂર નાક નહોતા તેથી રાજાને ધણું આશ્ચર્ય ભાસ્યું માટે તેણે તેમની પાસે એ વિષે પુલાસો માગ્યો તે સાંભળી બધી અપ્સ-

રાઓ હશી પડી રાજાએ અધીરાઇથી ફરીથી પૂછ્યું ત્યારે તે સર્વેમાંથી સુમુખી નામની અપ્સરાએ ઉત્તર આપ્યું કે 'પૂર્વે આપે જે કાંઈ પુણ્ય કર્યું હતું તેના પ્રભાવથી આપને નવનિધિપ્રાપ્ત થયી હતી તે નવનિધિ આજ સુધી આપના ભંડારમાં હતી અમે તેની અધિષ્ઠાત્રી દેવીયો છીએ આપે આજ સુધી જે દાન ધર્માદિ કર્યો તેથી જગતમાં મોટી ખ્યાતી થયી છે છતાં પણ આપને હાથે કાંઈ પણ વપરાયું જ નથી આપે આજ સુધી જે જે વાપર્યું તે નવ નિધિમાંથી ફક્ત એક નિધિના નાક જેટલું જ વાપર્યું છે એ વગર આપે કાંઈપણ વાપર્યું નથી તેથી આપને અમે નાક વગરની છીએ એમ લાગે છે 'આ સામળીને ગળને ઘાણુ ખોદુ લાગ્યું ને પશ્ચત્તાપ કરવા માડ્યો કે જ્યારે મારા ભંડારમાં નવ નિધિ હતી ત્યારે મેં કશું વાપર્યું નહિ

ગળને પશ્ચત્તાપ કર્યો જોઈ દેવોએ તેનું સમાધાન કરતાં કહ્યું કે 'આ કલિયુગમાં તમે જ મોટા ઉદાર ગણ થયા છો તમારા જેવું અગાઉ કોઈ થયું નથી ને હવે કોઈ થનાર પણ નથી '

છેવટ આપણા આ મહાગળ વિક્રમાદિત્ય જે અપ્રતીમ સાહસવાળો, અત્યંત દયાળુ, અત્યંત ઉદાર, અત્યંત ધાર્મિક અને હૃદય ગળઓનો ચક્ર વર્તિ, શાંતતાથી સ્થિર ચિત્તવડે પરમાત્માનું ચિંતન કરતા યોગબળથી પર-લોકમાં સિધાવ્યા ત્યારથી વિક્રમ સવત ચાલતો થયો જે અદ્યપિ પર્યંત ચાલે છે

મિ દેવાશ્રયીનાં પુસ્તકો.

૧	શકરદિગ્વિજય સ્તોત્ર માથે ગુજરાતી બાપા	૧૨	૦-૧-૦
૨	આયુર્વેદ સુધાન્ત્ર „ „ „	૧-૮	૦-૧-૦
૩	વૈદ્યજીવન ત્રીજી આવૃત્તિ વૈદ્યજીવન (પાકાપુઠાનું ગીઠ વાળુ)	૦-૬-૦ ૦-૧૨-૦	૦-૬-૦ ૦-૧૨-૦
૪	બાળકેળવણી રીતિ	૦-૧૨-૦	૦-૧૨-૦
૫	મધુપદ્મ	૦-૪-૦	૦-૪-૦
૬	સુભોધચંદ્રિકા	૦-૪-૦	૦-૪-૦
૭	કાવ્યમાળા	૦-૮-૦	૦-૮-૦
૮	નાડીજ્ઞાન	૦-૫-૦	૦-૫-૦
૯	વિમાન (વિધાનો ચિત્ર માથે ગ્રંથ)	૦-૫-૦	૦-૫-૦
૧૦	વિદ્યાદિત્ય	૦-૫-૦	૦-૫-૦
૧૧	ચંદ્રગુપ્ત-રાજઅટપત્ની એક કથા	૦-૪-૦	૦-૪-૦
૧૨	શ્રીમદ્ભક્તરાય	૦-૪-૦	૦-૪-૦
૧૩	મહાસાગર વિચાર નિલુચ	૦-૩-૦	૦-૩-૦
૧૪	દમયંતી	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૧૫	ચંદ્રાસુધાકર	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૧૬	ચંદ્રલાલ	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૧૭	મહારાજ દરિશ્વર ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૧૮	શઠ સુધારકો (સુર સુધારકોને મહત્ત)	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૧૯	કવિરવિ	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૨૦	યોગશાસ્ત્ર	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૨૧	વિશ્વપ્રકાશ	૦-૨-૦	૦-૨-૦
૨૨	વૈદ્યાવત સ	૦-૨-૦	૦-૨-૦

મિ કૃષ્ણલાલ ગો દેવાશ્રયી, અમદાવાદ

